

Papa Pio XII. i uloga Katoličke crkve u Drugom svjetskom ratu

Dugandžić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:980882>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

**PAPA PIO XII. I ULOGA KATOLIČKE CRKVE U
DRUGOM SVJETSKOM RATU**

Diplomski rad

Mentori:

doc. dr. sc. Grgo Grbešić

dr. sc. Darija Damjanović Barišić

Student:

Ivana Dugandžić

Đakovo, 2015.

Sažetak

Izbor novoga Rimskog prvosvećenika, pape Pia XII. godine 1939., dogodio se iste godine kada i početak Drugoga svjetskog rata. Uzimajući geslo: *Opus iustitiae, pax!* Papa na početku svoga pontifikata moli za mir u svijetu, smatrajući da mirom ništa nije izgubljeno, a da se ratom može sve izgubiti.

Ovim diplomskim radom, koji se sastoji od tri poglavlja, prikazat ćemo Drugi svjetski rat i ulogu Katoličke crkve tijekom tog razdoblja, kao i njezina tadašnjeg poglavara, pape Pia XII. Prvo poglavlje prikazuje život i pontifikat Pia XII., prvenstveno kroz prikaz nekoliko enciklika i radio-poruka. Drugo poglavlje donosi prikaz stanja u svijetu prije Drugoga svjetskog rata, sklapanje konkordata Svete Stolice i Trećeg Reicha te encikliku *Mit brennender Sorge* pape Pia XI., kojom se osuđuje nacizam. Ulogu Katoličke crkve i njezina poglavara u Drugom svjetskom ratu donosi nam treće poglavlje. Stav o djelovanju pape Pia XII. tijekom Drugoga svjetskog rata iznjedrio je dvije struje. Pozitivnu, koja podržava papino diplomatsko djelovanje kojim nije javno osudio holokaust, ali je na druge načine pomogao žrtvama, te negativnu struju koja papinu „šutnju“ osuđuje, smatrajući ga sukrivcem za milijune žrtava tijekom rata. Na temelju dostupne literature prikazat ćemo stavove pojedinih autora, bez priklanjanja ijednoj struji.

Potpuno otvaranje vatikanskih arhiva, koje će se dogoditi 2028. godine, dovest će do odgovora na pitanje kojim se mnogi i danas bave, ali sa sigurnošću ne mogu na njega odgovoriti. Je li šutnja pape Pia XII. shvaćena kao pozitivno ili negativno djelovanje tijekom Drugoga svjetskog rata?

Ključne riječi: papa Pio XII., Katolička crkva, Drugi svjetski rat, holokaust, „šutnja“

Summary

The choice of the new Roman Pontiff, Pope Pius XII. in 1939, took place the same year when the World War II started. Taking motto *Opus justitiae pax!* the Pope prays for the peace in the world at the beginning of his pontificate, believing that in peace you can lose nothing, but in war you can lose everything.

This thesis, which consist of three chapters, we will present World War II and the role of the Catholic Church during that period, as well as its contemporary chief, Pope Pius XII. First chapter shows us the life and pontificate of Pius XII., primarily through the presentation of several encyclicals and radio messages. The second chapter provides an overview of the situation in the world before the World War II, the conclusion of the concordat of the Holy See and the Third Reich, and the encyclical *Mit brennender Sorge* by Pope Pius XII. in which he condemns Nazism. The role of the Catholic Church and its head in World War II brings us to the third chapter. Attitude about the work of Pope Pius XII. during World War II spawned the two streams. One positive, that supported Pope's diplomatic action in which he did not condemn the Holocaust publicly, but helped the victims in other ways, and the second negative one that considered Pope's „silence“ condemning, considering him an accomplice to the millions of victims during the war. Based on available literature, we shall show views of few authors, without adherence to one stream.

Full opening of the Vatican archives, which will happen in 2028, will lead to the answer to the question that many still ask, but cannot answer it with certainty. Is the „silence“ of Pope Pius XII. taken as a positive or a negative effect during the World War II?

Keywords: Pope Pius XII., The Catholic Church, World War II, the Holocaust, the „silence“

Uvod

Sredina dvadesetog stoljeća, Drugi svjetski rat. Najveći sukob koji je obuhvatio cijeli svijet, sukob koji je donio bol i razočaranje čitavom čovječanstvu. To je također vrijeme kada na Svetu Stolicu dolazi Eugenio Pacelli - papa Pio XII., nasljednik pape Pia XI. Uzima ime svoga prethodnika kako bi pokazao da i on želi nastaviti zadaću kao i Pio XI., a to je obrana mira u svijetu. Pontifikat Pia XII. trajao je devetnaest godina, tijekom čitavog Drugog svjetskog rata pa i tijekom Hladnoga rata. U svojoj nastupnoj enciklici *Summi Pontificatus* 1939. godine Papa izražava iznenađenost zbog početka rata te osuđuje kut države nacionalsocijalizma i fašizma. Poziva na molitvu i vraćanje na stare putove. Tijekom idućih ratnih godina Papa nije javno osudio nacistička zlodjela i to je razlog zbog kojega ga mnogi smatraju kontroverznim.

Katolička crkva i njezin vrhovni poglavar, Rimski prvosvećenik, imaju oduvijek svoje mjesto u društvu i povijesti. Ovim radom će se pokušati prikazati uloga Katoličke crkve tijekom Drugoga svjetskog rata i njezina poglavara, pape Pia XII. Rad se prvenstveno zasniva na člancima iz vremena pontifikata pape Pia XII. te knjige *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima* autora Pierra Bleta, koja je polazište ali ujedno i razlog pisanja rada. Sam rad je podijeljen na tri dijela.

U prvom je poglavlju predstavljen život Eugenia Pacellija – pape Pia XII., od njegova najranijeg doba, tijekom pontifikata pa sve do smrti. Papa Pio XII. iza sebe je ostavio četrdeset enciklika, ali je ostao zapamćen po svojim radio-porukama. Tim putem se već dan nakon svoga ustoličenja obratio čitavome svijetu iznoseći svoj apel za mir u svijetu. Bio je veliki štovatelj Blažene Djevice Marije te je godine 1950. proglasio dogmu o Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo. U drugom poglavlju je prikazano stanje u svijetu prije početka Drugoga svjetskog rata. To je vrijeme u kojem je došlo do sklapanja konkordata Svete Stolice i Trećeg Reicha, Hitlerova uspona na vlast te objave enciklike *Mit brennender Sorge* pape Pia XI. Treće poglavlje donosi nacistička zlodjela tijekom rata i njihov plan „konačnog rješenja“ te ulogu Katoličke crkve i pape Pia XII. tijekom Drugoga svjetskog rata na temelju dostupne literature.

1. EUGENIO PACELLI – PAPA PIO XII.

1.1. Biografija do izbora za papu

Obitelj Pacelli opisuje se kao člana Crnoga plemstva. Ono predstavlja malu skupinu aristokratskih rimskih obitelji koje su ostajale uz pape i nakon gubitka njihovih posjeda, tijekom borbe za stvaranje Italije. Iako su bili veoma odani papinstvu, obitelj Pacelli jedva da je bila aristokracija. Porijeklo im je bilo ugledno, ali skromno. Otac, djed i stariji brat Eugenia Pacellija svoj ugled nisu dugovali plemićkim vezama ili bogatstvu, nego članstvu laičkih vatikanskih pravnikâ u službi papinstva. Od 1930. godine, Pacellijev su brat i tri nećaka dobili plemićke titule, kao nagradu za svoj rad u pravnim i drugim poslovima za Italiju i Svetu Stolicu. Obiteljska veza između Svete Stolice i obitelji Pacelli datira od 1819. godine, kada je Eugenijev djed stigao u Rim da studira Kanonsko pravo. Završetkom studija, od 1834. godine radio je na klerikalnom sudu koje se bavilo poništenjem braka, Rimskoj Roti. Pomogao je u osnutku vatikanskog dnevnog lista, *L'Osservatore Romano*, novine koje se tiskaju na sedam jezika sve do današnjih dana. Njegov sin, Eugenijev otac, išao je istim stopama te je završio studij Kanonskog prava, radio na Rimskoj Roti, a kasnije postao dekan pravnikâ Svete Stolice. Eugenio Pacelli je odrastao u okruženju naglašene katoličke pobožnosti, uvažavanja sirotinje te usađenog osjećaja o papinskoj važnosti.¹

Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, rođen je u Rimu 2. ožujka 1876. godine. Bio je jedno od četvero djece, od njega su bili stariji sestra Giuseppa i brat Francesco te mlađa sestra Elisabetta.² U mladosti je malo mucao. Kako bi prevladao tu poteškoću namjerno je govorio vrlo izražajno, pa su njegove riječi zvučale posebno svečano. Pobožnost je rado izražavao govorom tijela.³ Srednju je školu završio u državnoj klasičnoj gimnaziji u Rimu. Filozofske i teološke studije završava tijekom šest godina na papinskom sveučilištu Gregorijana u Rimu. Za svećenika je zaređen u dvadeset i trećoj godini života. Iza ređenja se posvećuje studiju Kanonskog prava na istom sveučilištu i s uspjehom postiže doktorsku diplomu. Kao mladi svećenik posvetio se diplomatskoj službi Svete Stolice. U Državnom tajništvu Vatikana radio je do 1917. godine, gdje je bio u stalnom dodiru s velikim ljudima po znanju i svetosti: papom Piom

¹ Usp. J. CORNWELL, *Hitlerov papa: tajna povijest pape Pija XII.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 6.-9.

² Usp. Nav. dj., str. 10.

³ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 262.

X., Mery de Val, Monsinjom Della Chiesa - kasnijim papom Benediktom XV. te kanonikom i državnim tajnikom kardinalom Gasparrijem. U 41. godini života, godine 1917., papa Benedikt XV. ga je posvetio za biskupa i poslao kao papinog nuncija u Bavarsku.⁴ Godine 1920. imenovan je nuncijem u Berlinu, kamo se preselio 1924. godine. Tamo ostaje sve do 1929. godine, kada postaje kardinalom, te vraća se u Rim i Vatikan, kako bi nakon kardinala Gasparria 1930. godine preuzeo državno tajništvo.⁵ Za vrijeme svoga boravka u Njemačkoj Pacelli je promatrao Hitlerov uspon od samih početaka. Godine 1923. izvijestio je vatikanskog državnog tajnika o tada mladoj *NSDAP*.⁶ Smatrao ju je antikatoličkim pokretom koji pokušava sustavno poticati narod protiv pape i Crkve. Žalio se na okrutnu kampanju koju je Hitlerova stranka vodila putem novina, usmjerenu protiv katolika i Židova. Na njegove izvještaje Vatikan reagira te članstvo u Hitlerovoj stranci označava nespojivim s katoličkom vjerom, dok su njemački biskupi službeno ekskomunicirali sve naciste.⁷ U crkveno-diplomatskoj službi ostvario je dva značajna konkordata, s Bavarskom i Pruskom. Kao vatikanski državni tajnik potpisao je još konkordate s Rumunjskom, Austrijom i Jugoslavijom. Obavljao je važne crkvene misije te je dva puta putovao kao legat u Ameriku, godine 1934. u Buenos Aires na svjetski euharistijski Kongres, a 1937. godine u Sjedinjene Američke Države. Ondje se upoznao s vjerskim prilikama Sjeverne i Južne Amerike te je došao u osobni kontakt sa vodećim ličnostima obiju Amerika. Godine 1935. zastupao je Svetu Stolicu na završnim svečanostima Svete Godine u Lourdesu, a 1937. kao osobni izaslanik pape Pia XI. posvetio je novu baziliku sv. Terezije od Malog Isusa u Lisieuxu. Svojim djelovanjem postao je svjetska ličnost, visokog ugleda i autoriteta.

Koliko je ugleda i priznanja stekao potvrđuje prikaz crkvenih časti i odlikovanja: prefekt sv. Kongregacije za vanredne crkvene poslove, prefekt ustanove Rev. Fabrica di San Pietro, veliki kancelar Papinske Akademije za kršćansku Arheologiju, član kongregacije sv. Oficija, član Konzistorijalne Kongregacije, Orijentalne Kongregacije, Kongregacije Propagande, Kongregacije sv. Obreda i Kongregacije za sjemeništa. Ujedno je predsjednik komisije kardinala za upravu dobara Svete Stolice, član Papinske komisije za Kodeks. Uz to je bio protektor Papinske Akademije arheoloških znanosti te

⁴ Usp. s. a. *O papi govore mnogi, mnogo i to dobro...*, u: Vjesnik Đakovačke biskupije, XI. (1958.) 11., str. 162.-163., str. 162.

⁵ Usp. Z. MARKOVIĆ, *Život i ličnost sv. Oca Pape Pija XII.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVII. (1939.) 5., str. 40.-41., str. 40.

⁶ Nationalsozialistische Deutsche Arbeitparlei – Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija

⁷ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 268.-269.

protektor mnogih crkvenih redova, družbi i zavoda. Eugenio Pacelli je bio teolog, filozof i pravnik, a uz to i iskusan diplomat i apostol svestrane duševne izobrazbe. Bio je poliglot, govorio je talijanski, francuski, španjolski, portugalski, njemački, engleski, latinski i grčki. Obišao je i upoznao cijelu Europu i Ameriku te se osobno upoznao i povezao sa vodećim europskim i američkim ličnostima.⁸

1.2. Pontifikat

U Rimu u noći 10. veljače 1939. godine umire papa Pio XI. Slijedećeg je dana planirao održati oštar govor o odnosima s fašističkim režimom, a ujedno se trebala slaviti i deseta obljetnica pomirenja između talijanske države i Katoličke crkve. Smrt ga je spriječila u nakani da objavi oštru encikliku kojom osuđuje nacizam i rasizam, na kojoj je radio prethodnih mjeseci. Nakon nekoliko dana, 2. ožujka, naslijedio ga je kardinal Eugenio Pacelli, koji je bio državni tajnik od 1930. godine. Uzima ime Pio XII., koje vjerno prikazuje želju za nastavkom crkvenog i političkog djelovanja svoga prethodnika.⁹ Papa Pio XI. svjesno je pripremao državnog tajnika Pacellija za svoga nasljednika. O tome svjedoči mons. Tardini, tajnik Kongregacije za izvanredne crkvene poslove, kojemu je više puta u razgovorima papa Pio XI. bez dvojbe govorio o svojem nasljedniku, državnom tajniku.¹⁰ Pio XI. protežirao je Pacellija za svog nasljednika i slao ga diljem svijeta kao nuncija. U jednom razgovoru s Pacellijevim pomoćnikom papa ističe da ga šalje na putovanja kako bi upoznao svijet, ali istovremeno kako bi svijet upoznao njega. Tijekom svog autoritarnog režima Pio XI. je zaobilazio kardinalski zbor i nije održavao konzistorije pa su se kardinali van Italije relativno slabo međusobno poznavali. Većina je poznavala Pacellija i to je odigralo veliku ulogu tijekom glasovanja u konklavama.¹¹

1.2.1. Konklave

Nakon smrti pape Pia XI., 10. veljače 1939., Kardinalski zbor je ušao u konklave prema crkvenim propisima 1. ožujka. Glavni kandidat za novoga Rimskog prvosvećenika, o kojem se govorilo i prije konklava, bio je kardinal Pacelli. Jedno od njegovih glavnih prednosti bilo je višegodišnje diplomatsko iskustvo u Njemačkoj, kao i

⁸ Usp. Z. MARKOVIĆ, *Život i ličnosti sv. Oca Pape Pija XII.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVII. (1939.) 5., str. 40.-41., str. 40.-41.

⁹ Usp. R. RUSCONI, *Sveti pape*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014., str. 120.

¹⁰ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 11.

¹¹ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 262.

služba kardinala državnoga tajnika u Vatikanu, što je u okolnostima skoroga početka rata imalo svoju težinu.¹² Na konklavama su sudjelovali svi kardinali, njih šezdesetdvojica, iako ih je dosta bilo u poodmaklim godinama i krhkoga zdravlja, a čekao se i dolazak američkih kardinala. Neočekivano, izbor je završio već sutradan, 2. ožujka.¹³

Kardinali su se zatvorili u konklave u predvečerje 1. ožujka 1939. godine. Glasovanje je započelo 2. ožujka i već u sedamnaest sati i dvadeset pet minuta, nakon trećeg glasovanja, nad Sikstinskom kapelom se nadvio bijeli dim - znak da je novi papa izabran.¹⁴ U četvrtak 2. ožujka 1939. godine, iza šest sati navečer, prvi kardinal iz reda đakona, Camillo Caccia Dominioni, sa središnje lože bazilike svetoga Petra okupljenu mnoštvu objavljuje novost koja se s nestrpljenjem iščekivala: *Annuntio vobis gaudium magnum: habemus papam, Eminentissimum et Reverendissimum Dominum Eugenium Pacelli, qui sibi nomen imposuit Pium XII.*¹⁵ Treći krug glasovanja, koji nije trajao ni dvadeset i četiri sata, za nasljednika je pape Pia XI. dao čovjeka koji je deset godina pod njim bio državni tajnik, kardinala Eugenia Pacellija. Sutradan, nakon što su mu oni koji su mu do jučer bili jednaki izjavili poslušnost, novi je Papa pročitao poruku koju upućuje čitavome svijetu, a ne samo crkvenim knezovima okupljenima pred njim. Želio je svima uputiti poruku mira, i to onoga mira koji je plod ljubavi i pravde.¹⁶

Tijekom izbora za novoga papu javila se prijetnja o tajnosti konklava putem medija, koji su pokušavali na sve načine saznati točan broj glasova koje je dobio kardinal Pacelli. U budućnosti će medijska izvještavanja i praćenje događanja postati sastavnica izbora. Toga će biti svjesni pape Roncalli, Luciani i Wojtyła koji će se s njima susretati na početku svoga pontifikata u Vatikanu. Novinari su obilazili redovničke zajednice i zavode kako bi došli do tog saznanja te su na kraju slagali svoju priču o konklavama. Svojom lukavošću, novinari su saznali da je kardinal Pacelli dobio šest glasova više od potrebne dvije trećine, a četrnaest glasova je otišlo manjinskoj skupini, među kojima je bio i Pacellijev, u kojoj je bio firentinski nadbiskup Elia Dalla

¹² Usp. I. JAKULJ, *Izbor pape od svetoga Petra do Benedikta XVI.*, Crkva u svijetu, Split, 2007., str. 95.

¹³ Usp. F. BARAC, *Sv. Otac Papa Pijo XII.*, u: Bogoslovska smotra, XXVII. (1939.) 2., str. 87.-89., str. 87.

¹⁴ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 278.-279.

¹⁵ „Obznanjujem vam veliku radost: imamo papu, to je kardinal Eugenio Pacelli, koji si je nadjenio ime Pio XII.“

¹⁶ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 9.-10.

Costa. Kardinal Pacelli je navodno tijekom prvog kruga glasanja dobio više od trideset glasova, možda trideset pet, i to zahvaljujući odabiru stranih kardinala. Jedan dio glasova dobio je kardinal Maglione, koje je u slijedećem glasanju prebacio kardinalu Pacelliju. Kardinal Maglione nakon proglašenja pape Pia XII. postaje državni tajnik. Kardinal Marchetti Selvaggiani komentirao je ishod konklava govoreći da bi novi papa bio kardinal Dalla Costa da su anđeli birali, on da su demoni birali. Budući da su ljudi birali, izabran je kardinal Pacelli.¹⁷

Nakon više od dvjesto i pedeset godina, za novog Rimskog prvosvećenika izabran je Rimljanin, što se nije dogodilo od izbora Emilija Altierija, pape Klementa X. Posljednji državni tajnik koji je postao papa bio je Giulio Rospigliosi, papa Klement IX. Izbor kardinala Pacellija naišao je na odobravanje u Francuskoj, gdje je nazvan neprijateljem rasizma, prijateljem slobode savjesti i ljudskog dostojanstva. U Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama tisak ga je proglasio borcem za europski otpor. Židovske su novine pozitivno komentirale njegovo protivljenje rasističkim teorijama i protunacističke govore. Izbor je kritiziran jedino u Njemačkoj, gdje je kardinal Pacelli bio poznat kao protivnik nacionalsocijalizma.¹⁸ Bilo je teško udovoljiti svim nadanjima. Ono što je bilo vidljivo iz života Eugenia Pacellija jest da je bio dobro pripremljen za vjersku i diplomatsku zadaću koje su se u tom trenutku nametale papinstvu. U svojoj osobnosti ujedinjavao je vjerskoga i političkog papu, osobine koje su se glasom naroda znale suprotstavljati. Duboka sabranost u svečanim obredima te asketski lik iznenađivali su sve u njegovoj prisutnosti, pa i mistične duše. A bistar um, koji je bio poduprt začuđujućim pamćenjem, sazrijevao je tijekom diplomatskog iskustva.¹⁹

Papa Pio XII. uzima geslo: *Opus iustitiae, pax!*²⁰ Tim geslom, poput svoga prethodnika, naglašava da će raditi u svrhu pobjede pravde za Crkvu te pravde među svim narodima, kako nijedan narod ne bi tlačio i izrabljivao drugi. Ustat će protiv nemilosrdnog kapitalizma i diktature proletarijata te se boriti za kršćansku stalešku solidarnost, a time i za prava pojedinaca i obitelji, odnosno pravda za sve ljude. Uzeo je

¹⁷ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 280.-281.

¹⁸ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 281.-282.

¹⁹ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 10.

²⁰ „Mir je djelo pravde!“

grb oslikan golubicom s maslinovom grančicom koja predstavlja simbol mira. Time je također potvrdio da će biti papa mira, do kojega se može doći jedino ako se bude iskreno radilo za pravdu i pravicu.²¹

1.2.2. Enciklike

Iako je izvršio veći utjecaj preko svojih radio-poruka i tako se približio narodu tijekom Drugoga svjetskog rata, papa Pio XII. napisao je 40 enciklika u kojima su obrađena različita pitanja kršćanskog života. Ovdje ćemo prikazati nekoliko njegovih najznačajnijih enciklika.²²

1.2.2.1. *Summi Pontificatus* (1939.)

Papa Pio XII. u svojoj nastupnoj enciklici *Summi Pontificatus*, objavljenoj 20. listopada 1939. godine, dotiče se socijalnih i političkih prilika ondašnje Europe, osuđujući kult države u nacionalsocijalizmu i fašizmu. U velikom isticanju države vidio je opasnost za obitelj. Tijekom ratnog vremena koje je zahvatilo Europu, kao temelj međunarodnog mira, ističe naravno pravo.²³

Papa je naglasio da Crkva na osuđuje ni jedan oblik vladavine, jedini kriterij kojim se povodi je iskreno nastojanje države da omogući dobro svih. Nije moguće, dodao je papa, smatrati kao traženje općeg dobra državu koja se „sama od sebe nametnula za apsolutnog gospodara a da za to nije dobila mandat ni od koga“.²⁴

Enciklika je primjer ispravnog papinog vladanja u počecima Drugoga svjetskoga rata. Jasnom sviješću i ugledom učitelja piše encikliku kako bi pokazao svijetu da je krenuo krivim putovima te ga poziva natrag na ravne putove kršćanskog mišljenja. Putovi kojima se čovječanstvo udaljuje od dobra mira su odbacivanje norme općeg ćudoređa, zaboravljanje ljudskog zakona solidarnosti i ljubavi te zahtijevanje da države budu neovisne o Bogu. Papa postavlja dijagnozu, ali donosi i lijek. To bi bile riječi i primjeri Isusa Krista Sina Božjega, Spasitelja. Papa poziva na složnost duša, na bratsko zajedništvo i suživot ljudi putem čistoće srca, svetost obitelji, pokore, molitve i

²¹ Usp. I. SEČKAR, *Habemus Papam! Propovijed prigodom svečane zahvalnice za izbor sv. Oca Pape Pija XII. u đakovačkoj katedrali*, u: Glasnik biskupija Bosanske i srijemske, LXVII. (1939.) 5., str. 38.-40., str. 39.

²² Usp. s. a. *Enciklike Pape Pija XII.*, u: Vjesnik Đakovačke biskupije, XII. (1959.) 3., str. 44.-45., str. 44.

²³ Usp. M. VALKOVIĆ, *Razvoj katoličkog socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI.*, u: Bogoslovska smotra, LIX. (1990.) 3.-4., str. 250.-267., str. 259.

²⁴ J. MERCIER, *Povijest Vatikana*, Barbat, Zagreb, 2001., str. 280.

apostolata ljubavi i istine.²⁵ Na kraju enciklike podsjeća na govor svetoga Pavla o jednom svijetu, u kojem nema podjele na pogane i Židove. Saveznički zrakoplovi su iz zraka bacali na tisuće primjeraka enciklike iznad Njemačke, kako bi narod dozvali k svijesti. Umnažanje enciklike u Njemačkoj bilo je zabranjeno, a Hitlerova mladež je po zapovijedi morala sve primjerke sakupiti i uništiti.²⁶

1.2.2.2. *Mystici Corporis Christi* (1943.)

Enciklika *Mystici Corporis Christi* objavljena je 29. lipnja 1943. godine. Govori o Otajstvenom Tijelu Isusa Krista i o našem sjedinjenju u njemu s Kristom. Izlaže se vjerska nauka o Otajstvenom Tijelu Kristovom. Sastavljena je od tri dijela. U prvom dijelu donosi govor o Crkvi kao Otajstvenom Kristovom Tijelu, u drugom o jedinstvu vjernika s Kristom, u trećem o pobudi za kršćanski život u svezi s tom vjerskom istinom.²⁷

... Sada ... želimo u pravo svjetlo staviti zašto Kristovo tijelo, to jest Crkvu, treba nazivati mističnim... Taj se naziv upotrebljava iz više nego jednog razloga: baš se po tome razlikuje društveno tijelo Crkve, čija je glava i upravitelj Krist, od njegovog fizičkog tijela koje je rođeno od Djevice Bogorodice, koje sada sjedi s desne Ocu, i koje se krije pod euharistijskim velom; i on što je zbog današnjih zabluda od velike važnosti, ono (mistično tijelo) se može razlikovati od svakog drugog tijela, bilo fizičkog, bilo moralnog.²⁸

1.2.2.3. *Divino Afflante Spiritu* (1943.)

Enciklika *Divino Afflante Spiritu* objavljena je 30. travnja 1943. godine. U njoj se raspravlja o proučavanju Svetoga Pisma, posebice o načinu na kojem bi se ono najbolje unaprijedilo. Enciklika ima dva dijela, u prvom papa Pio XII. izlaže što su učinili njegovi najbliži prethodnici: Leon XIII., Pio X. i Pio XI. za unapređenje biblijskog studija, a u drugom daje, sa svoga stajališta, nove smjernice za takvo unapređenje.²⁹

Neka dakle istraživači Biblije i toj stvari posvete potrebnu brižljivost, i ne propuste ništa od onoga što je nova donijela kako arheologija tako i povijest starih događaja, ili znanost o staroj

²⁵ Usp. A. SPILETAK, *Sv. Otac Papa Pijo XII.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVIII. (1940.) 4., str. 25.-27., str. 26.

²⁶ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 276.

²⁷ Usp. F. HERMAN, *Djela Svete Stolice u četvrtoj godini rata*, u: Bogoslovska smotra, XXXII. (1944.), 1.-4., str. 65.-77., str. 66.

²⁸ DH 3809

²⁹ Usp. F. HERMAN, *Djela Svete Stolice u četvrtoj godini rata*, u: Bogoslovska smotra, XXXII. (1944.), 1.-4., str. 65.-67., str. 67.

književnosti, a što bi bilo prikladno za bolje poznavanje duha starih pisaca, njihovog načina, oblika i umijeća razmišljanja, pripovijedanja i pisanja... Svaka naime ljudska spoznaja, pa ako i nije sveta, ima svoje prirodno dostojanstvo i uzvišenost – jer je neke vrsti ograničenog sudjelovanja u neograničenoj Božjoj spoznaji – ali ona stječe novo i više dostojanstvo, i nekakvo posvećenje, kad se primjenjuje za rasvjetljavanje jasnijim svjetlom samih božanskih stvari...³⁰

1.2.2.4. *Mediator Dei* (1947.)

Enciklika *Mediator Dei* objavljena je 20. studenoga 1947. godine, u kojoj se po prvi puta govori o službenom učenju o biti liturgije. Preuzima najvažnija učenja liturgijskih pokreta od kraja 19. stoljeća i tako priprema put za liturgijsku obnovu II. vatikanskog sabora.

Krist je prisutan u svakom liturgijskom činu, zajedno s Crkvom kao njezin božanski utemeljitelj. Prisutan je i u osobi službenika, posebno pod euharistijskim prilikama i u sakramentima, a konačno i u molitvama hvale i prošnje koje su upravljene Bogu. Liturgija je sveukupno javno bogoštovlje mističnog tijela Kristova, njegove Glave i udova. Kršćanski vjernici trebali bi shvatiti da je njihova najveća dužnost i čast biti dionicima euharistijske žrtve, ali oni zbog toga nemaju svećeničke ovlasti. Svećenik pristupa oltaru kao Kristov službenik, koji je manji od Krista, a veći od naroda. Dok ostali vjernici Kupkom krštenja postaju udovi mističnog tijela Kristova i tako na svoj način postaju dionici Kristovog svećenstva.³¹

1.2.2.5. *Humani Generis* (1950.)

Enciklika *Humani generis* objavljena je 12. kolovoza 1950. godine. U njoj se govori o nekim krivim mnijenjima koja prijete narušavanju temelja katoličke vjere. U enciklici su obrađena pitanja različite vrste, a neka se odnose i na Sveto Pismo. Pitanja kojima se enciklika bavi su o genezi, evolucionizmu i poligenizmu, nekim pitanjima hermeneutike, te o krivim naukama u vezi s nadahnućem Svetog Pisma.³² Katolički predstavnici znanosti trebaju pratiti istraživanja prirodnih znanosti, ali pri tome trebaju biti oprezni da se ne bi udaljili od nauka učiteljstva Crkve i same istine koja je od Boga objavljena te tako druge povukli sa sobom u zabludu. Navodeći zablude modernizma, idealizma i egzistencijalizma, papa Pio XII. govori o potrebi zamjenjivanja tracionalnih

³⁰ DH 3831

³¹ Usp. DH 3840-3851

³² Usp. s. a. Enciklika »*Humani generis*« i *Sveto Pismo*, u: Vjesnik biskupije đakovačke, IV. (1951.) 3., str. 33.-38, str. 33.

pojmovna novima, koji bi prema potrebi vremena božanske istine s jednakim značenjem izražavali na nov način. U enciklici se navodi i opasnost zablude o ispravnom shvaćanju i tumačenju Svetog Pisma. Tendencija nekih modernih egzegeta je umjesto literarnog i povijesnog smisla u tumačenju Svetog Pisma, dati prednost simboličkom i duhovnom smislu.³³

Kod tumačenja svetog Pisma ne žele voditi nikakvog računa o analogiji vjere i “predaji” Crkve; tako da učenje svetih otaca i svetog učiteljstva prosuđuju vagom svetog Pisma, koje kao egzegeti tumače na čisto ljudski način, a ne suprotno, da isto sveto Pismo treba tumačiti prema duhu Crkve, koju je Krist Gospodin postavio da bude čuvar i tumač čitavog poklada istine koji je Bog objavio. Osim toga, literarno značenje svetog Pisma i njegovo tumačenje, što su ga pod nadzorom Crkve izradili toliki tako veliki egzegeti, trebalo bi ustupiti mjesto nekoj novoj egzegezi, koju oni nazivaju simboličkom i duhovnom; i tek bi se s njom svima otvorila Biblija Staroga i Novoga Zavjeta, koja se sada u Crkvi nalazi kao zapečaćeni izvor. Oni tvrde da bi na taj način nestale sve poteškoće s kojima se susreću samo oni koji se drže literarnog tumačenja Pisma.³⁴

1.2.3. Radio-poruke

Dan nakon svoga ustoličenja papa Pio XII. obraća se čitavome svijetu preko radio-poruke, u kojoj izražava želju i apel za mir koji je njegov prethodnik, papa Pio XI., s velikom toplinom zagovarao. U ono teško vrijeme, kada su se gomilale zapreke na putu k pravome miru, a koji je želja svih ljudi, Papa poziva na molitvu posebice za one koji upravljaju državama.³⁵

1.2.3.1. Radio-poruka za Božić 1939. godine

Na Božić 1939. godine, koji zaraćenoj Europi nije donio primirje kojemu su se neki nadali, papa Pio XII. govori o miru. To nije bio poziv na pregovore ili na prekid vatre, nego priprava na dugu stazu za budući mir koji će biti trajan i stabilan. Nakon iznošenja mišljenja o uzrocima rata, o strahotama i kršenjima prava koja se događaju u ratu, Papa u pet točaka donosi pretpostavke za uspostavu mira u svijetu, u miru i pravdi:

³³ Usp. J. OBERŠKI, *Sv. Pismo o stvaranju čovjeka i enciklika Pape Pija XII. „Humani generis“*, u: Bogoslovska smotra, XXXIII. (1964.) 2., str. 24.-32., str. 30.-31.

³⁴ DH 3887-3888

³⁵ Usp. s. a. *Borba Sv. Oca za mir u svijetu*, u: *Život*, XX. (1939.), str. 442.-445., str. 442.

- osiguranje prava na život i neovisnost svim narodima, malima i velikima
- oslobađanje naroda u utrci za naoružanje pomoću dogovorenoga razoružavanja
- obnavljanje postojećih i stvaranje nove međunarodne institucije
- priznavanje prava nacionalnim manjinama
- priznavanje norme božanskoga prava ³⁶

Papa upozorava na teške posljedice koje će imati rat koji slijedi i to na duhovnom, ekonomskom i socijalnom području. Zbog toga bi trebalo što prije doći do pregovora o pravednom i časnom miru. Unatoč svim poteškoćama, svi plemeniti i dobronamjerni ljudi, trebali bi sudjelovati u tom velikom poslu. ³⁷

1.2.3.2. Radio-poruka za Božić 1940. godine

Papa se osvrće na konflikt, koji i dalje ne jenjava nego ide svojim krvavim putem, ne štedeći nikoga niti išta. Svojim mislima gleda u budućnost, kada će cijeli svijet postati svjestan kolika patnja se širila tijekom rata, a koja je do tada samo djelomično poznata. Veliku brigu posvećuje ratnim zarobljenicima, izbjeglicama i svima onima koji su zahvaćeni nevoljama rata. Govori o pokrenutoj akciji, kojom se žele prenijeti vijesti o sigurnim sudbinama osoba o kojima njihove rodbine ne znaju gdje su i jesu li još uvijek na životu. U svijetu, koji je bio podijeljen na dva bloka, Papa govori da Crkva ne zauzima niti jednu stranu nego štiti i propovijeda načela vjere i morala. A svaki narod, na način koji odgovara njegovim osobinama, treba iskoristiti kršćanske spoznaje i etičko-religiozne porive u svrhu osnivanja društva dostojnog čovječanstva. Prije dolaska do novoga poretka, potrebna je pobjeda nad mržnjom, nepovjerenjem, egoizmom, nad shvaćanjem da je korist temeljno načelo prava do kojega se dolazi silom. Stoga Papa poziva na molitvu za one koji će nakon završetka rata u svojim rukama držati odluke o mogućnosti uspostavljanja mira u svijetu, kako se ne bi vratili starim zabludama i popustili prošlosti. ³⁸

³⁶ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 34.-35.

³⁷ Usp. Đ. MARIĆ, *Pape apostoli mira*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXXI. (1943.) 5., str. 33.-36., str. 35.

³⁸ Usp. A. SPILETAK, *Božićna alocucija Sv. Oca Pape Pija XII.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVIII. (1940.) 24., str. 179.-183., str. 180.-183.

1.2.3.3. Radio-poruke godine 1941.

1.2.3.3.1. Govor na svetkovinu sv. Petra i Pavla

Mi, kao i vi, osjećamo, kako Nam se srce steže, kad pomislimo na oluju zala, patnje i briga, koja sada bijesni u svijetu. U mraku te oluje ima doduše utješljivih prizora, koji otvaraju srce velikim i svetim očekivanjima. Velikodušna vrijednota u obranu temelja kršćanske uljudbe i pouzdana nada u njihovu pobjedu. Vrlo jaka ljubav domovine. Herojska djela kreposti. Duše izabrane, gotove i spremne na svaku žrtvu. Plemenito suradništvo. Veliko buđenje vjere i ljubavi. Ali s druge strane: grijeh i zlo ušlo je u život pojedinca, u svetište obitelji, u društveni organizam, ne samo iz slabosti i nemoći trpljeno, nego ispričavano, uzdizano, postalo gospodarem u najrazličitijim manifestacijama ljudskog života. Propada duh pravde i ljubavi. Narodi su upleteni i upli u ponor nevolja. Tjelesa ljudska razdiru bombe i mitraljeze. Ranjenici i bolesnici napuštaju bolnice i često iz njih izlaze narušena zdravlja, osakaćenih udova, invalidi za sav život. Zarobljenici daleko od svojih milih a često i bez ikakvih vijesti o njima. Pojedinci i obitelji deportirani, preseljeni, rastavljeni, otrgnuti od svojih boravišta, lutaju u bijedi, bespomoćni, bez ikojeg sredstva da kruh zasluže. Sva ta zla se ruše ne samo na one koji se bore, nego stizavaju cijele narode, starce, žene, djeu, najnevinije, najmirnije, nejnezaštićenije. Blokade i kontrablokade skoro posvuda povećavaju poteškoće ishrane tako, da se tu i tamo okrutno osjeća glad. Osim toga neizreciva trpljenja, patnje i progonstva, što ih toliki Naši dragi sinovi i kćeri, - svećenici, redovnici, lajci podnose u nekim mjestima za ljubav Kristovu, u obranu svoje vjere, svoje odanosti Crkvi, svome svetom zvanju: sve su to muke i gorčine, koje briga za one koji trpe ne dopušta da se otkriju u svima njihovim bolnim i ganutljivim pojedinostima. Pred tolikom bujicom zala, kušnja kreposti, iskušenja svake ruke kao da se gubi i smućuje ljudska pamet i razum, i možda je više nego kod jednoga od vas u srcu se porodila strašna sumnja, koja je slučajno pred smrću dvaju Apostola napastovala ili zbunila neke manje stalne kršćane: Kako može Bog sve to dopustiti? Kako je moguće, da svemogući Bog, neizmjerne mudar i neizmjerne dobar, dopušta tolika zla, koja On može lako spriječiti? I na usta im dođu riječi Petra, još nesavršenoga, kad je čuo navještaj Muke: Ne bilo to nikada istina, Gospodine! (Mat. 16, 28). Ne, Bože moj – misle oni – ni Tvoja mudrost, ni Tvoja dobrota, ni sama Tvoja čast ne mogu dopustiti, da u svijetu vlada zlo i sila do toga stupnja, da se igraju s Tobom i da u Tvojim slavlje slave? Gdje je Tvoj moć i providnost? Moramo li dakle sumnjati o Tvojim božanskoj upravi i o Tvojim ljubavi za nas? »Ti nemaš mudrost Božju, nego ljudsku« (Luk. 16, 23) odgovorio je Krist Petru, kao što je po Izaiji bio rekao židovskom narodu: »Moje misli nijesu vaše misli, i vaši putevi nijesu moji putevi« (Iz. 55, 8).³⁹

³⁹ A. SPILETAK, *Radio-govor Sv. Oca Pape Pija XII. na Petrovo o. g.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXIX. (1941.) 13., str. 115.-117., str. 115.-116.

1.2.3.3.2. Govor na blagdan Duhova prigodom obljetnice enciklike *Rerum novarum* pape Lava XIII.

Na blagdan Duhova 1. lipnja 1941. godine, usred teškoća i sukoba Papa upućuje poruku ljubavi, ohrabrenja i utjehe čitavome svijetu, nadahnjujući se propovijedi sa prve Pedesetnice koja je odjeknula Jeruzalemom i učvrstila jeruzalemsku zajednicu. Osvrće se na encikliku *Rerum novarum* pape Lava XIII., koja je prodrijela u srce radničke klase i puka, te usadila kršćanske osjećaje i građansko dostojanstvo. Nadahnut istim duhom kao i Lav XIII., papa Pio XII. govori o tri vrednote koje se međusobno isprepleću i učvršćuju; upotreba materijalnih dobara, rad i obitelj. Socijalne i ekonomske prilike su se promijenile, vrijeme rata je donijelo nova iznenađenja koja su nepredvidiva za gospodarstvo i društvo.⁴⁰

1.2.3.3.3. Poruka za Božić

Papa izražava svoj osjećaj žalosti koji sjedinjuje sa žalošću sve svoje djece. Posebno naglašava da jedini Bog-Čovjek može vratiti mir čovječanstvu. Negira misao kako bi kršćanstvo nosilo ikakvu odgovornost za trenutni rat. Sam korijen zla vidi u dekristijanizaciji modernog čovjeka i vjerskoj anemiji, a lijek za to zlo je povratak vjeri i socijalnim normama. Papa ponovno donosi svoje misli koje su bitne za novo uređenje: sloboda drugih nacija, kulturnih i jezičnih vlastitosti narodnih manjina te populacijske plodnosti. Potrebno je isključiti svako prisvajanje vrela i sirovina, ukidanje totalitarnog rata i naoružanja i progonstva vjere i Crkve.⁴¹

1.2.3.4. Radio-poruka za Božić 1942. godine

Papa donosi uzroke sukoba i uvjete pravoga i trajnoga mira. Također donosi načela za red i mir u ljudskom društvu, a to su obrana jedinstva obitelji, dostojanstva i prava ljudske osobe, uzdizanje dostojanstva i nutarnje vrijednosti rada, uspostava pravnog poretka za čitavo društvo iprihvatanje kršćanskog pojma o državi i njenoj zadaći.⁴² Pod sve jačim pritiskom, Papa jasno i nedvosmisleno osuđuje genocid nad Židovima. Poziva sve ljude dobre volje da društvo ponovno privedu k Božjoj vladavini. To je dužnost prema onima koji su izgubili život u ratu, njihovim majkama, udovicama

⁴⁰ Usp. M. VALKOVIĆ, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 79.- 83.

⁴¹ Usp. Đ. MARIĆ, *Pape apostoli mira*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXXI. (1943.) 5., str. 33.-36., str. 35.-36.

⁴² Usp. Nav. dj., str. 36.

i siročadi, ratnim prognanicima i svim nedužnim ljudima koji su smrtno stradali ili bili osuđeni na uništenje, što zbog svoje rase, što zbog svojega podrijetla.⁴³ Za vrlo kratak rok poruka Pia XII. dobro je prihvaćena, osim među nacistima i njihovim žrtvama - poljskim Židovima. Ova božićna poruka je obnovila i učvrstila papin moralni autoritet, što je i bio jedan od ciljeva. Nakon toga se rjeđe i manje kritiziralo papino vođenje poslova Svete Stolice, sve do jeseni 1943. godine, kad su nacisti počeli progoniti i zatvarati talijanske Židove.⁴⁴

1.2.3.5. Radio-poruka za Božić 1944. godine

Na šesti ratni Božić Papa započinje svoj govor istim riječima kao i prethodnih godina: „Pojavila se dobrostivost i čovjekoljublje Boga Spasitelja našega“. Napredak ljudske obitelji Papa vidi kroz demokraciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu i koja je u skladu s naravnim zakonom. Potrebno je poduzeti sve mjere kako bi se stalo na kraj agresivnom ratu kao rješenju međunarodnih razmimoilaženja i nacionalnih težnji.⁴⁵

Papa Pio XII. bio je prvi medijski papa. Koristio je sve medije u interesu promocije papinstva kao vrhovne crkvene institucije. Mnogim je propovijedima, pismima i radio-porukama tijekom Drugoga svjetskog rata branio prava etničkih manjina, štitiio pravni poredak i naglašavao da Crkva ne poznaje rasne podjele među ljudima. Pred kraj rata je pozitivno govorio o demokraciji, a klasnu borbu i revoluciju koju su zagovarali komunisti je osuđivao.⁴⁶

1.2.4. Pontifikat nakon završetka Drugoga svjetskog rata

Nakon završetka rata utjecaj Vatikana bio je značajan u formiranju koncepcije i politike zapadnoeuropskih zemalja i Sjedinjenih Američkih Država. Papa Pio XII. bio je pristaša trenutnog omjera snaga u Europi, u kojoj bi utjecaj Katoličke crkve bio dominantan. Vjerovao je u ostvarenje svoga sna, budući da su se na europskoj sceni nalazila tri velika katolička državnik – Aleaner u Njemačkoj, De Gasperi u Italiji i Schuman u Francuskoj. Papa je preko njih želio ostvariti političke ciljeve Svete Stolice i Crkve. Neki od ciljeva su kraj širenja komunističkog utjecaja, vezanje interesa

⁴³ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otakar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 264.

⁴⁴ Usp. M. PHAYER, *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 92.

⁴⁵ Usp. M. VALKOVIĆ, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 91.-99.

⁴⁶ Usp. S. LEDIĆ, *Pape kroz povijest*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 172.

Sjedinjenih Američkih Država uz Katoličku crkvu radi jačeg katoličkog utjecaja na američku politiku, ostvarivanje što brže suradnje Zapadne Europe radi otpora širenju komunizma i radi osiguranja novih prodora katolicizma u Latinskoj Americi, Africi i Aziji, gdje je kolonijalizam ušao u fazu dezintegracije, pa su automatski slabile i pozicije Katoličke crkve u kolonijalnim zemljama. U Vatikanu počinje sazrijevati ideja o promjeni odnosa prema kolonijalnim zemljama i antikolonijalnim pokretima, ali ipak ostaje nepromjenjiv antikomunistički pravac Pia XII., koji ga je ograničavao u shvaćanju važnosti zemalja u razvoju i njihovih oslobodilačkih pokreta.⁴⁷

Od godine 1951. pa nadalje papa Pio XII. reformira obrede Velikoga tjedna. Enciklikama *Christus Dominus*, objavljena 16. siječnja 1953., i *Sacram communionem*, objavljena 19. ožujka 1957., dopušta večernje mise i pričešćivanje na istima. To je bilo uobičajeno u vrijeme rata, a sada se uvelo kao stalna praksa Crkve. Prilikom različitih prigoda, posvetio je trideset i tri sveca. Prema ortodoksnim Crkvama papa Pio XII. bio je mnogo tolerantniji od svog prethodnika pape Pia XI., pa ponovno dopušta da i katolici sudjeluju u radu Svjetskog udruženja Crkava. Od 1939. do 1949. godine vršena su arheološka iskopavanja oko i ispod crkve Svetoga Petra. Ti su radovi rezultirali točnom lokacijom groba sv. Petra.⁴⁸ Godine 1946. papa Pio XII. imenovao je trideset i dva nova kardinala, od kojih su samo četvorica bili Talijani. Broj biskupija u svijetu povećao se za petinu. Sedam godina kasnije, 1953., imenovao je opet dvadeset i četiri kardinala od kojih su deseterica bili Talijani, a osamnaestorica Europljani i jedan Indijac. Tada je Kardinalski zbor imao sedamdeset kardinala. Papa je 12. siječnja 1953. godine imenovao kardinalom zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Zahvaljujući radiju i televiziji papa Pio XII. postao je poznat cijelome svijetu. Na Trgu svetog Petra i na misnim slavljinama oko njega su se okupljala velika mnoštva vjernika. Unatoč tome, bio je osamljen papa, iako svjestan svoga poslanja, spašavanja kršćanske i ljudske civilizacije. Osjećao se kao moralni vodič svijeta i branitelj civilizacije. Ne samo Vječnoga grada nego svega što su Rim i kršćanstvo stoljećima značili, a u njegovo je vrijeme bilo ugroženo. Pred kraj pontifikata posve je sam rješavao važna pitanja te je kod prvih znakova bolesti razmišljao o ostavci. Uoči njegove smrti Kardinalski se zbor sveo na pedeset četiri kardinala i izgledao kao starački dom. Trideset sedam preživjelih

⁴⁷ Usp. V. CVRLJE, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 57.

⁴⁸ Usp. M. MILIĆ, *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Laus, Split, 2000., str. 269.

kardinala bili su stranci, a sedamnaest Talijani.⁴⁹

Tijekom svoga pontifikata, papa Pio XII. doživio je tri faze međunarodnih odnosa: Drugi svjetski rat, Hladni rat te prvi period popuštanja zategnutosti. Kroz to vrijeme Vatikan je bio aktivan sudionik u međunarodnim odnosima. Nastojao je očuvati pozicije Crkve, koje su bile ozbiljno uzdrmane pojavom novih demokratskih i revolucionarnih snaga na međunarodnoj sceni, kao i društveno-političkim promjenama u svijetu. Mislio je da će se zaustaviti širenje komunističkog pokreta Hladnim ratom i uređenjem zapadnog sistema na blokovskoj osnovi, na liniji Atlantskoga pakta, kojemu je na čelu bio SAD, pa se povezao s tim snagama.⁵⁰

1.2.4.1. Apostolska konstitucija *Vacantis Apostolicae Sedis*

Nakon završetka Drugoga svjetskoga rata papa Pio XII. donosi novi zakon o izboru pape konstitucijom *Vacantis Apostolicae Sedis*, 8. prosinca 1945. godine. Tom je konstitucijom osuvremenio zakon o izboru pape, ali bez nekih radikalnih promjena. U to vrijeme veliku je poteškoću predstavljao Kardinalski zbor, koji je brojio znatno manje od sedamdeset članova, koliko ih je trebalo biti, a i prosječna dob kardinala je prelazila 75 godina. Konstitucija je podijeljena na dva dijela. U prvom su dijelu navedene odredbe koje se tiču zadaća, službi, radnji i nadležnosti Kardinalskoga zbora, Kongregacija i sudova Apostolske Stolice za vrijeme dok je Apostolska Stolica prazna, a u drugom se dijelu nalaze odredbe koje se odnose na konklave, izbornika, izbor, posvetu i krunjenje novoizabranoga Rimskog prvosvećenika. Izbor novoga Rimskog prvosvećenika morao se izvršiti u konklavama koje su trebale biti zaključane, a dopuštena su bila samo tri oblika izbora; po nadahnuću (*per inspirationem*), putem nagodbe (*per compromissum*) i putem pojedinačnoga tajnog glasovanja (*per scrutinium*). Novost koju Papa donosi prilikom izbora novoga Rimskoga prvosvećenika je u broju glasova, odnosno većine potrebne za valjan izbor. Od svih kardinala izbornika koji su nazočni u konklavama potrebno je dobiti dvije trećine i jedan glas (2/3+1). Papa također pomno propisuje i sam način i tijek izbora putem pojedinačnog tajnog glasovanja. Ti propisi obuhvaćaju radnje prije glasovanja, radnje tijekom glasovanja i

⁴⁹ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 284.-285.

⁵⁰ Usp. V. CVRLJE, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 60.

radnje nakon glasovanja.⁵¹ Pio XII. ovom konstitucijom određuje kako papinom smrću prestaje služba državnog tajnika, pročelnika svih kurijalnih kongregacija, osim pokorničara, komornika i vikara za grad Rim, čime je u razdoblju *sede vacante*⁵² neko djelovanje središnje uprave osigurano i uređeno. Ističe se i kako kardinali okupljeni u Kardinalskom zboru ne raspolažu pravnim ovlastima i pravima koja su pridržana isključivo i jedino papi.⁵³

1.2.4.2. Dogma o Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo

Dogma o Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo proglašena je 1. studenog 1950. godine na blagdan Svih Svetih. U Rimu se okupilo više od šesto patrijarha, nadbiskupa i biskupa, službenih predstavnika mnogih država i diplomatski zbor pri Svetoj Stolici. Na Trgu sv. Petra i u svim obližnjim ulicama, posebno u Ulici Conciliazione sve do Tibera, bilo je više od milijun vjernika. Milijuni vjernika sa svih kontinenata pratili su svečanost putem radija. Papa je tada bulom *Munificentissimus Deus* definirao dogmu te Crkvu i svijet posvetio Marijину Bezgrešnom Srcu. Prije nego je odlučio proglasiti dogmu, papa Pio XII. se četiri godine savjetovao s biskupima svijeta i tako slijedio primjer pape Pia IX. koji je to isto učinio prije proglašenja dogme o Bezgrešnom začecu.⁵⁴ Papa u dogmi definira da je Blažena Djevica Marija na kraju svoga zemaljskog života tijelom i dušom uznesena na nebo. Dogma izražava postizanje savršenosti u milosti uskrsloga Krista, ali izbjegava izravan govor o Marijinoj smrti, nego kaže da je nakon završetka ovozemaljskog života uzeta na nebo. Razlog za tako kasnu dogmatizaciju Marijina uznesenja vidljiva je u činjenici da je zapadna mariologija imala poteškoće pri izgrađivanju neke dogme na apokrifnoj literaturi. Također, pitanje uznesenja nije bilo teološki aktualno, kao primjerice pitanje bezgrešnog začeca koje se povezivalo s pitanjem istočnoga grijeha. S ovom dogmom povezano je pitanje načina uznesenja, propadljivosti i nepropadljivosti tijela, pitanje izabranja, milosti, proslave i sva eshatološka pitanja. Mariju se u svemu predstavlja kao prototip vjernika kojega čeka jednaka stvarnost.⁵⁵

⁵¹ Usp. I. JAKULJ, *Izbor pape od svetoga Petra do Benedikta XVI.*, Crkva u svijetu, Split, 2007., str. 96.-104.

⁵² Hrv. „Prazna stolica“ – označava vrijeme nakon smrti Rimskog prvosvećenika do izbora novoga

⁵³ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 284.

⁵⁴ Usp. E. VESELY, *Povijest jubileja*, Teovizija, Zagreb, 2000., str. 229.

⁵⁵ Usp. N. IKIĆ, *Kompendij katoličke pneumatologije, mariologije i eshatologije*, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2011., str. 140.-141.

Zbog toga preslavna Božja Majka, tamo od vječnosti na tajnovit način povezana s Isusom Kristom, „s jednom te istom odlukom“ o predodređenju, neokaljana u svom začecu, nepovrijeđena djeвица u svom Bogo-majčinstvu, velikodušna prijateljica božanskog Otkupitelja, koji je izborio potpuni trijumf nad grijehom i njegovim posljedicama, konačno je, kao najvišu krunu svojih povlastica, postigla to da bude sačuvana netaknutom od raspadanja u grobu, te da i ona kao i njezin Sin, nakon potpune pobjede nad smrću, bude tijelom i dušom uznesena u najvišu nebesku slavu, gdje ona sjaji kao kraljica, uz desnu istoga svoga Sina, besmrtnog kralja vjekova.⁵⁶

1.3. Odlazak pape Pia XII.

Od 1954. godine Papa je osjećao teške bolove u želucu i liječniku je govorio kako papa ne smije biti bolestan. Trpio je, iako je znao da više nije potpora Crkvi, nego teret. Pio XII. bio je veliki papa te personifikacija Crkve Prvoga vatikanskog koncila. Njegovim je pontifikatom papinstvo doseglo vrhunac, a nakon njega nestaje model pape kakav se oblikovao u posljednjih tisuću godina.⁵⁷

Početak listopada 1958. godine zatekao je Papu u njegovim redovitim poslovima, a 5. listopada održao je govor javnim bilježnicima. Sutradan, na iznenađenje svih, širila se vijest da je Pio XII. pretrpio moždani udar. Sljedećih mu se dana stanje pogoršalo, te pred zoru 9. listopada Papa umire.⁵⁸ Dolaskom kardinala u Rim na vidjelo su izašle dvije zloporabe. Najprije je jedan prelat svojim prijateljima novinarima obećao kako će im trenutak papine smrti najaviti time što će otvoriti zavjesu na točno dogovorenom prozoru papina ljetnikovca u Castel Gandolfu. Po tome su oni koji su stalno bdjeli na trgu ispod tog prozora trebali zaključiti da je papa Pio XII. upravo umro. Time bi prvi objavili vijest i na njoj zaradili. U to vrijeme je već došlo do okrutne novinarske borbe tko će prvi doći do senzacionalnih vijesti o nekom događaju u Vatikanu. Dogovor sa zavjesom nije završio dobro jer je dan prije papine smrti rođak Pia XII. razgovarao s prijateljem u sobi pored papine. Želio je da uđe malo svjetla u prostoriju te je otvorio zavjese na dogovorenom prozoru. Među novinarima koji su već danima uporno čekali znak nastala je zbrka i neke su novine u svojem posebnom izdanju odmah objavile vijest o papinoj smrti koja se dogodila tek sutradan.⁵⁹ Drugu

⁵⁶ DH 3902

⁵⁷ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 285.

⁵⁸ Usp. s. a. *Posljednji put iz Castel Gandolfa u Vatikan*, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije*, XI. (1958.) 11., str. 154.-155., str. 154.

⁵⁹ Usp. E. VESELY, *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 285.-286.

zloporabu učinio je papin liječnik, dr. Giuseppe Galeazzi Lisi, koji ga je fotografirao dok je bio u agoniji i te fotografije prodao novinarima. Kasnije je zbog tog neetičnog čina osuđen te mu je bilo zabranjeno raditi kao liječnik. Papino tijelo prevezeno je iz Castel Gandolfa u Rim. Pokušaj balzamiranja nije uspio pa je uz velike počasti pokopan najprije u Lateranu, a kasnije je prebačen u kriptu sv. Petra.⁶⁰

Papa Pio XII. napisao je oporuku 15. svibnja 1956. godine, istoga dana kada je potpisao encikliku *Haurietis aquas*, o štovanju Presvetog Srca. Započinje riječima prvog retka, pedesetoga psalma: „Smiluj mi se, Bože, po velikom milosrđu svojem.“ To su bile iste riječi kojima je primio i započeo svoj pontifikat. U oporuci piše da je svjestan svojih nedostataka, kao i svojih pogrešaka i mana. Zbog toga moli za oprostjenje sve koje je svojim govorima, svojim riječima mogao uvrijediti, oštetiti ili sablazniti.⁶¹

⁶⁰ Usp. M. MILIĆ, *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Laus, Split, 2000., str. 269.

⁶¹ Usp. s. a. *Papina oporuka*, u: *Vjesnik Đakovačke nadbiskupije*, XI. (1958.) 11., str. 167., str. 167.

2. STANJE U SVIJETU PRIJE RATA

Pred kraj Prvoga svjetskog rata u središnjoj je Europi došlo do političke razjedinjenosti nakon velikih napora u borbi s ujedinjenim snagama ostatka svijeta. Nakon što je nekadašnje moćno Njemačko carstvo pokleklo, industrija je bila iscrpljena, a novac je zahvatila velika inflacija. U središnjem prostoru Europe došlo je do nastajanja mnogo malih država, ali nijedna nije imala pogodna ekonomska sredstva, niti je ijedna bila dovoljno politički snažna s industrijskom pozadinom kako bi doprinjeli stabilnosti Europe. Jedina europska sila koja je prividno zadržala svoj karakter i položaj nakon Prvoga svjetskog rata bila je Velika Britanija. Francuska, koja je imala autoritet pobjedničke zemlje nakon rata te pružala sliku snažne sile, imala je nedostatak unutarnje snage koja bi potpomogla njezine težnje kao nasljednice političke moći Louisa XIV. i Napoleona. Jedan od najznačajnijih razloga raspada europske moći vidljiv je u suprotstavljanju demokraciji i političkim vrijednostima zapadne Europe. Fašisti su pod vodstvom Mussolinija 1922. godine uzeli vlast u svoje ruke u Italiji, a tako su jedna za drugom i ostale europske države. Osim zemalja na zapadu i na sjeveru Europe, ostale države su po karakteru postajale antidemokratske i diktatorske. Razlog konačnog izmijenjenog položaja europskog društva u svijetu, nije bila politička slabost nego više ekonomska slabost. To je ubrzalo lanac događaja koji su doveli do nove strukture. Depresija u narodu stvorila je plodno tlo iz kojega su niknuli diktatori, koji su nesmetano udovoljavali svojim ambicijama.⁶²

2.1. Konkordat između Svete Stolice i Trećeg Reicha

Eugenio Pacelli je dvadesete godine 20. stoljeća proveo u Münchenu kao nuncij. Volio je Njemačku i njenu kulturu, ali o nacizmu nije gajio iluzije, jer je znao da je protukršćanski orijentiran. Od 1929. godine mnogi njemački biskupi glasno su optuživali rasističko i vjersko učenje nacizma te su ustrajali da nijedan katolik ne može biti nacist. U Rimu se tada nacizam činio najsnažnijom obranom pred komunizmom, a Vatikanu je na prvom mjestu bila briga da se osigura zakonska osnova za djelovanje Crkve, bez obzira koji je oblik vladavine bio na snazi. Od godine 1930. Eugenio Pacelli je bio državni tajnik. Tijekom tog razdoblja upoznao se s totalitarnim režimom i uvidio kakvu opasnost predstavlja za narod. Tu je spoznaju iskoristio tijekom sklapanja

⁶² Usp. C. F. WARE, K. M. PANIKKAR i J. M. ROMEIN, *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj. Dvadeseto stoljeće*, VI / 1, Naprijed, Zagreb, 1969., str. 16.-21.

konkordata s Reichom.⁶³ Konkordat između Svete Stolice i Trećeg Reicha sklopljen je 20. srpnja 1933. godine u 34 članka, a na snagu je stupio 10. rujna iste godine. Svetu Stolicu zastupao je državni tajnik kardinal Eugenio Pacelli, a Njemački Reich potkancelar Franz von Papen. Jednu od najvažnijih odredbi nalazimo u prvom članku gdje Reich jamči slobodu ispovijedanja i javnog izvršavanja katoličke vjere. Priznaje se pravo Crkve da svoje poslove samostalno uređuje i njima upravlja, te da u okviru svoje nadležnosti za svoje članove izdaje zakone i naređenja. Peti članak govori o zaštiti pri izvršavanju svećeničkog rada u jednakoj mjeri kao i državnih službenika, dok dvadeset i prvi članak donosi odredbu kojom je vjerska obuka redovan predmet u svim osnovnim, stručnim, srednjim i višim školama.⁶⁴

2.1.1. Reakcije na konkordat

Konkordat je Hitler iskoristio kao taktički mamac za pridobivanje katoličkih birača, kako bi zabio klin između Katoličke Stranke centra i episkopata te ojačao svoju poziciju. Neki noviji izvori o Hitlerovim razgovorima i svjedočanstva ljudi iz njegove okoline potvrđuju Hitlerove stvarne planove. Mrzio je kršćanstvo i želio ga je uništiti. Težio je stvaranju pogansko-germanskog rasnog tipa.⁶⁵ Nasuprot Hitlerova shvaćanja konkordata, u Vatikanu su reakcije biti podjeljene. Jedna je skupina biskupa odbijala pregovore s nacistima jer je njihovo učenje bilo nespojivo s kršćanstvom i vjerovali su da će konkordat samo učvrstiti Hitlerov položaj, dok je druga skupina smatrala da je došao trenutak u kojem se treba spasiti ono što se spasiti može. To se podudaralo sa stavom pape Pia XI., čije je mišljenje bilo da je i sporazum sa Sotonom u redu ako bi bio za spas duše.⁶⁶

Hitlerov pokušaj da pokori Crkvu, doduše, nije uspio, ali joj je ograničio otpor. Nije se moglo puno promijeniti ni kada je progon Židova u Reichu poprimio dramatične razmjere. Na to je Pacelli bio vrlo izravan. "Veličanje rasne teorije" pogrješan je put čiji "zlokobni plodovi neće pustiti da se na njih dugo čeka", opominjao je kardinal državni tajnik vladu Reicha u promemoriji od 14. svibnja 1934. godine. U propovijedi održanoj pred deset tisuća hodočasnika u francuskome svetištu Lourdes 28. travnja 1935. godine prvi je put javno napao naciste. Oni "vođeni od učitelja zablude" piju iz "zatrovanih izvora". "Što vrijedi što se masovno okupljaju oko stijega društvene revolucije, što su nadahnuti pogrješnom slikom svijeta i života te

⁶³ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 258.-259.

⁶⁴ Usp. I. A. RUSPINI, *Konkordat između sv. Stolice i Njemačkog Reich-a*, u: *Bogoslovska smotra*, XXI. (1933.) 4., str. 312.-319., str. 312.-316.

⁶⁵ Usp. V. CVRLJE, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 29.

⁶⁶ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 270.

opsjednuti praznovjermem rase i krvi. Njihova se filozofija... zasniva na načelima koja u potpunosti proturječe kršćanskoj vjeri.” A onda je pozvao na javni otpor: “Crkva mučenika i odvažnih biskupa” ne bi smjela pripasti prošlosti, nego mora biti “živa svarnost”, spremna i u stanju suprotstaviti se “zmaju pakla”, “bijesu demona” i “vlasti tame”.⁶⁷

2.1.2. Stanje u Reichu nakon konkordata

Njemački biskupi dižu glas zbog kršenja konkordata i to u najbitnijim odredbama. Nije riječ o nekim prijepornim točkama nego o cijelom javnopravnom položaju Crkve, odnosno o njezinom opstanku. Pod pritiskom državne sile katolici su se skoro potpuno morali povući iz društvenog života. Doživjeli bi možda i ono najgore, da državne sile nisu bile spriječene vanjskopolitičkim razlozima. U programu Njemačkog vjerskog pokreta stoji činjenica da u Trećem Reichu više nema mjesta za Katoličku crkvu pored kulta krvi nordijske rase. Ukidanje državne potpore Crkvi, zatvaranje bogoslovnih fakulteta, samostana i crkava kršćanskih vjeroispovijesti, uklanjanje utjecaja u vojsci – samo su neke od točaka navedenog programa. Jedan dio programa bio je već ostvaren, što je vidljivo iz uništenja katoličkog školstva i omladinskih organizacija.⁶⁸

Školskim vlastima upućeno je pismo sa istaknutom potrebom za strogo obdržavanje za cjelokupno učiteljstvo. U nekoliko točaka prikazane su odredbe kojima je učiteljstvo bilo obvezatno utjecati na djecu kako ona ne bi sudjelovala na bilo kojoj konfesionalnoj priredbi. Također je zabranjeno sudjelovanje škola u crkvenim priredbama kao i njihovo održavanje u školskim prostorijama. Nijednoj konfesiji nije dozvoljen bilo kakav utjecaj na školske stvari, kao ni ispitivanje učenika od strane učitelja ili svećenika o prisustvovanju misi ili primanju sakramenata.⁶⁹

Osim donošenja određenih zakona po pitanju prakticiranja vjere, nacionalsocijalizam je smislio plan kako bi do kraja uništio kršćanstvo u Njemačkoj. Svojom propagandom su nauku i dogme katolicizma i protestantizma tako iskrivili, kako bi obični vjernici tih konfesija teško uspjeli spojiti svoje dužnosti kao vjernika s nacionalnim dužnostima, boreći se pri tome sa svojom savješću. Budući da su se katolici uspješno borili protiv takve nacionalsocijalističke propagande, Hitler je

⁶⁷ Nav. dj., str. 273.

⁶⁸ Usp. s. a. *Vjerska borba u Njemačkoj*, u: *Život*, XVIII. (1937.), str. 127.-129., str. 127.

⁶⁹ Usp. s. a. *Nacizam, borba protiv kršćanstva – Borba protiv „starih ostataka“*, u: *Život*, XX. (1939.), str. 367.-371., str. 367.

neprestano govorio negativno o katoličkom vjerskom svjetonazoru o svijetu. Za to vrijeme je većinu liberalnih protestantskih crkava u Njemačkoj ostavljao na miru, ali je vješto iskorištavao njihove nesuglasnosti u svoju korist.⁷⁰

2.2. *Mit brennender Sorge* – enciklika pape Pia XI.

Nakon što su njemački biskupi obavijestili papu Pia XI. o sve većem uznemiravanju Crkve u Njemačkoj od strane Hitlerova režima, Papa se na nagovor kardinala Pacellija odlučio na veliki korak. Moralo se diplomatski postupati kako Hitler ne bio otkazao konkordat koji je bio jedina pravna osnova za odnos s nacističkim režimom te oslonac njemačkim katolicima. Stoga Papa sastavlja encikliku u kojoj je osudio nacionalsocijalizam, a koja se smatra najoštrijim dokumentom koji je Sveta Stolica uputila nekoj političkoj vlasti.⁷¹ Enciklika nije objavljena samo da bi ju čuli njemački katolici, nego i nacionalsocijalistička vlast, i sam Hitler. Želi se također obavijestiti i čitavu Crkvu kako bi svi katolici znali službeni stav pape Pia XI. glede Hitlera i nacizma. Religiozni ljudi, koji su ostali vjerni Katoličkoj crkvi, napadnuti su od strane totalitarnog režima te im se njihov poglavar izvan njihove države obratio kako bi ih uputio kako da postupe u trenutnoj situaciji. Papa donosi svoje misli otvoreno, bez nekog skrivenog značenja, jer se više nije imalo što izgubiti. Progoni su dosegli takav stupanj, kada je svako taktiziranje gubilo smisao. A situacija je bila takva da je jedino rizik mogao rezultirati poboljšanjem.⁷²

U siječnju 1937. godine predstavnici njemačke hijerarhije dolaze u Rim u posjet Papi. U razgovoru s njima papa Pio XI. odlučuje djelovati te određuje da kardinal Faulhaber, nadbiskup Münchena napiše encikliku, koju je zatim prilagodio kardinal Pacelli, a potpisao Papa. U tajnoj operaciji enciklika je prokrijumčarena u Njemačku, gdje je tiskana i čitana na katoličkim propovjedaonicama 1937. godine.⁷³

Na Cvjetnicu 21. ožujka 1937. godine papinska je poslanica, koja započinje znakovitim riječima “S gorućom brigom”, pročitana s gotovo svih njemačkih propovjedaonica: “S gorućom brigom i sve većim čuđenjem promatramo već duže vrijeme križni put Crkve, rastuću nevolju njezinih po

⁷⁰ Usp. A. SPILETAK, *Der Mythos Hitler*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVI. (1938.) 16., str. 122.-126., str. 125.

⁷¹ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 273.

⁷² Usp. N. STANKOVIĆ, *Pojmovnik antitotalitarnih enciklika iz 1937.*, u: *Obnovljeni život*, LI. (1996.) 1.-2., str. 121.-136., str. 122.

⁷³ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 260.

uvjerenju i djelu odanih vjernika i vjernica, u zemlji i narodu kojemu je sv. Bonifacije некоć donio svjetlo i Radosnu vijest Krista i kraljevstva Božjega”, počinjao je tekst.⁷⁴

Enciklikom se dotiče djelovanje vlasti protiv Crkve te općenito nacističke rasističke teorije. Naglašena je i trajna vrijednost židovskih svetih knjiga. Papa osuđuje idolatrijski kult koji zamjenjuje vjeru u pravoga Boga te mu suprotstavlja učenje Crkve. Papine riječi ostavile su snažan dojam i rastjerale sve sumnje o Papi kao pristaši fašizma. Pet dana nakon objave enciklike *Mit brennender Sorge*, dok je svijet bio još pod dojmom, Pio XI. objavljuje drugu encikliku – *Divini Redemptoris*, u kojoj stigmatizira komunizam.⁷⁵ Enciklika *Mit brennender Sorge* mnogima je otvorila oči, ali ne svima, na što se papa Pio XI. žalio da čak i među vjernicima neki ostaju žrtve svojih predrasuda i političkih očekivanja. Progona se nakon objave nisu smanjili, naprotiv, sljedećih godina postali su još teži. Pastoralna djelatnost bila je izložena sve većem zlostavljanju i ograničavanju, a vjernici i njihova dobra osjetili su posljedice.⁷⁶

U svom govoru na Božić 1937. godine, papa Pio XI. je rekao: „Imenujmo stvari pravim imenom: u Njemačkoj je počeo vjerski progon [...]. To je progon kojemu ne nedostaje ni sile ni nasilja, ni pritisaka ni prijetnji, ni podmukla licemjerja ni laži.“⁷⁷

2.3. Hitlerov dolazak na vlast

Hitler nalazi plodno tlo za razvoj svog nacionalsocijalističkog pokreta u kaosu i razočarenju, do kojih je došlo nakon Prvog svjetskog rata. Sastavni dijelovi nacionalsocijalizma preuzeti su iz njemačke tradicije i iskustva. Autoritativne navike bile su duboko usađene u njemačkom društvu, a hijerarhijski položaj priznat u načinima oslovljavanja i u tipovima školovanja i zanimanja. Tradicija Njemačke u politici i filozofiji, u književnosti i umjetnosti, donijela je shvaćanje o vladajućoj eliti i uzvisivanju herojskog vođe, dok je kultura bila obdarena svojstvima osjećajnosti i dinamične izvornosti. Nakon poraza u Prvom svjetskom ratu, inflacije i ekonomske krize, njemačkom narodu se pružila prilika da ih netko spoji u pokret, kojim bi kao ponosan i prkosan narod mogao usmjeriti svoje težnje i mržnju i dočekao da poštuje sama sebe. U toj situaciji Hitler unosi bezobzirnu intenzivnost, koja je podbola njemački narod na akciju, a žarište je bilo njegov strastveni antisemitizam. Hitler je

⁷⁴ M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 274.

⁷⁵ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 261.

⁷⁶ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 55.

⁷⁷ Nav. dj., str. 57.

pobudio njemački narod da s njim dijeli stav o Židovima kao utjelovljenju zla, bili to židovski kapitalisti, sindikalisti ili intelektualci. Poveo je naciju najprije da ponizi, a zatim da iskorijeni sve u kojima je tekla židovska krv. Hitlerova sposobnost da se okruži ljudima koji su izvršavali zamisli njegova programa te njegova privlačnost djelomično su proizlazile iz činjenice da je odbacio sva ustaljena pravila društva i nametnuo svoje principe i principe svojih suradnika. U različitim područjima njegovi suradnici su neumornim žarom polagali temelje novoga poretka koji je po Hitleru trebao trajati tisuću godina.⁷⁸

Hitler nije bio veliki čovjek, ali je bio genij, genij zla. Svojom pronicljivošću uočavao je i koristio snažne nagone. Godine 1932. pridružio se nezadovoljnom generalu iz Prvog svjetskog rata, Erichu Ludendorffu, u neuspjelom državnom udaru u Münchenu. Američki vicekonzul Robert Murphy tada je za savjet pitao papinskog legata mons. Pacellija kakvo značenje ima taj događaj, na što mu je Pacelli odgovorio da za Hitlera više nitko neće čuti. Kada je 1944. godine Murphy posjetio Pacellija, koji je tada već bio papa Pio XII., sjetio se razgovora na što mu je Pio XII. odgovorio da je to rekao u vrijeme dok još nije bio nepogrešiv. Hitler je osuđen zbog sudjelovanja u puču. Tijekom devet mjeseci provedenih u zatvoru piše knjigu *Mein Kampf* koju je u ono vrijeme malo stranaca pažljivo čitalo, ali ju je pročitao i povjerovalo u nju previše Nijemaca.⁷⁹ Adolf Hitler 1933. godine dolazi na vlast u Njemačkoj kao Hindenburgov nasljednik. Povodom njegova službenog priznanja kao vođe njemačkog naroda obratio se svojim najbližim suradnicima. U svom govoru izlaže program u kojem kaže da se ne odnosi samo na sreću pojedinca nego na veličinu i budućnost čitavog naroda. Kao prvu zadaću vidio je naoružavanje i pripremu za rat, koji je po njegovu mišljenju bio neizbježan. Dok je druga zadaća stvaranje najboljih gospodarskih i društvenih pretpostavki za borbenu spremnost.⁸⁰ Hitler je vjerovao da je predodređen postati spasitelj Njemačke i osnivačem novoga svjetskog društvenog poretka, bez obzira na iskušenja i nevolje kroz koje mora proći kako bi ostvario svoj cilj.⁸¹ Njegova snaga ležala je u odvažnosti. Njegova vizija bila je tragična za Europu, jer je značila potpuno odbacivanje svih vrijednosti koje su se razvile tijekom stoljeća. Dolazi do promjene

⁷⁸ Usp. C. F. WARE, K. M. PANNIKAR i J. M. ROMEIN, *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj. Dvadeseto stoljeće*, VI / 4, Naprijed, Zagreb, 1969., str. 22.-25.

⁷⁹ Usp. C. L. SULZBERG, *Drugi svjetski rat*, Mladost, Zagreb, 1971., str. 19.

⁸⁰ Usp. H. RAUSCHNING, *Razgovori s Hitlerom*, Croatiaprojekt, Zagreb, 1998., str. 184.-185.

⁸¹ Usp. W. C. LANGER, *Adolf Hitler psihološki profil. Njegov život i legenda*, Večernji list d.o.o., Zagreb, 2011., str. 25.

razmišljanja i doživljavanja stvarnosti. Demokraciju i povjerenje u rasuđivanje čovjeka mijenja načelom vođe i zahtjevom da mase slijepo slijede vođu, poštivanje individualnih vrijednosti i ljudskoga života zamijenio je terorom bez imalo milosti. Nestalo je slobode mišljenja i govora, a umjesto slobode savjesti dolazi do podvrgavanja državi. Na mjesto jednakosti i bratstva ljudi stavljena je hijerarhija uloga po kojoj su žene trebale biti vezane za kuću i obitelj, a radnici su se morali odreći svojih nezavisnih organizacija. Građanski poredak više nije bio ideal, na njegovo mjesto je došao vojnički poredak kao društvena norma. Tom svojom vizijom Hitler je rješavao unutarnji problem njemačke ekonomije i vanjskog problema pravnog položaja Njemačke. Programom militarizacije nezaposlenima je dao posla, što je dovelo dotadašnji višak snage u oskudicu radne snage. Europa je sve to mirno promatrala, zaokupljena svojom borbom i pokušajima izlaska iz ekonomske krize i depresije.⁸²

2.4. Početak Drugoga svjetskog rata

Nastankom Trećeg Reicha pod diktaturom Adolfa Hitlera Europa je bila sve bliže trenutku u kojem će morati birati između rata i sužanjstva. Jamstva mirovnog sporazuma potpisanog u Versailles-u, za koja se vjerovalo da će osigurati budući mir, nestajala su jedno za drugim. Uspjesi Hitleru povećavaju drskost te jačaju povjerenje njegovih pristaša i saveznika. U Europi su se oblikovala dva bloka, blok sitnih demokracija koje su spavale na slavi i ugledu iz 1918. godine, te blok diktatura, punih potreba koje su svoja gospodarstva žrtvovala u korist naoružavanja.⁸³

Drugi svjetski rat najveći je sukob dvadesetog stoljeća. Dotaknuo je svaki kontinent, a neki i razorio. Prema procjenama poginulo je 15 milijuna vojnika, 25 milijuna ih je ranjeno, dok je civilnih žrtava bilo oko 38 milijuna. Godine 1938. Austrija je pripojena Njemačkoj ulaskom njemačkih postrojbi radi *Anchlussa*.⁸⁴ Sljedeće godine njemačke postrojbe ulaze u Prag te se Čehoslovačka raspada.⁸⁵ Čitavo proljeće i ljeto 1939. godine Hitler je smišljao nacрте za munjeviti napad na Poljsku. Oružje i nacistički vojnici, preodjeveni u turiste, slijevali su se u grad Gdanjsk na Baltičkom moru u kojem je živjelo i njemačko stanovništvo. Poljska je bila pogodna žrtva jer trećina stanovništva

⁸² Usp. C. F. WARE, K. M. PANNIKAR i J. M. ROMEIN, *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj. Dvadeseto stoljeće*, VI / 4, Naprijed, Zagreb, 1969., str. 21.-22.

⁸³ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 12.

⁸⁴ *Anschluss* – naziv za pripojenje Austrije Njemačkoj, izvršeno u ožujku 1938. godine.

⁸⁵ Usp. R. VEBLE, *Ilustrirana povijest. Dvadeseto stoljeće*, Veble commerce, Zagreb, 2001., str. 256.

nije bila poljske narodnosti, državne vođe su bili nedovoljno sposobni a ravnice i polja branila je zastarjela vojna oprema. Nijemci su upriličili cijeli niz oružanih incidenata i provokacija kako bi izazvali požar na granici. Papa, predsjednik Roosevelt i belgijski kralj pozivaju na mir, a za to vrijeme Njemačka sastavlja ultimatum od šesnaest točaka za koji su znali da Poljska ne može prihvatiti, te su ga objavili prije nego je Poljska stigla odbiti. Napad na Poljsku započeo je 1. rujna 1939. godine u 4:45 sati ujutro. Dva dana kasnije Francuska i Velika Britanija objavljuju rat Njemačkoj, a sovjetska vlada pozvana je da s istoka uđe u Poljsku.⁸⁶

⁸⁶ Usp. C. L. SULZBERG, *Drugi svjetski rat*, Mladost, Zagreb, 1971., str. 57.

3. ULOGA KATOLIČKE CRKVE U DRUGOM SVJETSKOM RATU

U današnje vrijeme i dalje vlada veliko zanimanje za papu Pia XII. Mogućnost papine kanonizacije izaziva veliku znatiželju, ali i sve šire podjele. I prije postavljanja pitanja o proglašenju Pape svetim neki su ga optuživali za šutnju tijekom rata, dok su drugi tvrdili da je govorio i prosvjedovao protiv holokausta.⁸⁷ Uspon Eugenia Pacellija na Petrovu stolicu podudara se s početkom najveće ratne katastrofe u povijesti ljudskog roda, s početkom Drugoga svjetskog rata. Papa Pio XII. svoj pontifikat započinje pozivom europskim državama da se nesporazumi riješe uzajamnim snagama oko zajedničkog konferencijskog stola. Taj poziv ne nailazi na razumijevanje od strane vodećih europskih sila. Papa tijekom rata diplomatski posreduje među zaraćenima, pomaže izbjeglicama i žrtvama rata, pritom održavajući nepristranost Svete Stolice. Prije početka govora o „šutnji“ pape Pia XII. ili o njegovim prosvjedima tijekom Drugoga svjetskog rata, prikazat ćemo nacističko djelovanje tijekom rata, odnosno njihovo postupanje prema Židovima.⁸⁸

3.1. Nacističko djelovanje u prvim godinama rata

Nakon rekapitulacije Poljske, Njemačka je odmah započela sa svojim planom istrebljenja Židova. Čitav poljski narod, zajedno sa Židovima, bio je podijeljen na obrazovane i inteligentne, koji su osuđivani na prisilni rad u korist njemačkog gospodarstva, te „primitivni Poljaci“ i Židovi koji su bili predodređeni za istrebljenje. Tijekom okupacije oko 600 tisuća ljudi je umrlo od izgladnelosti. Nijemci nisu znali što bi učinili sa židovskim stanovništvom. Jedno od rješenja je bilo okupiti ih na jednom području i to što dalje na istoku ili ih prognati na Madagaskar, koji je Njemačka očekivala okupirati nakon pobjede nad Engleskom. Ali to je bio nemoguć i neizvediv plan pa su Židovi ostali u Poljskoj. Što se tiče sovjetskih Židova, nacisti nisu ni razmišljali o getoizaciji. Tim Židovima bilo je namijenjeno strijeljanje ili izgon u područja u kojima su umirali od neishranjenosti. Pred kraj godine 1941. smrtnost među civilima postala je zastrašujuća. Ubijeno je 500 do 800 tisuća Židova, uključujući žene i

⁸⁷ Usp. M. PHAYER, *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 375.

⁸⁸ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 318.

djecu. Ljude se ubijalo toliko masivno, da se o tome pročulo i među Nijemcima – članovima nacističke stranke, ali i među civilima.⁸⁹

3.1.1. „Konačno rješenje“

Tijekom prve dvije godine rata nacistički plan bio je usmrtni Židove kombinacijom izgladnjivanja i rada. Unatoč gladi koja je bila veoma raširena, stopa smrtnosti među poljskim Židovima nije porasla na svim mjestima. Došlo je do postavljanja prioriteta između porasta proizvodnje ratnog materijala, u kojoj su sudjelovali Židovi, ili porasta njihova istrebljenja. Tijekom 1942. godine došlo je do nestašice hrane te se nacisti odlučuju za program uklanjanja svih Židova. Nestankom židovske radne snage njihovo mjesto zauzimali su poljski katolici nad kojima se također trebao izvršiti genocid. Operacija *Barbarossa*⁹⁰ bila je neuspješna te je privremeni prekid provedbe plana o istrebljenju poljskih katolika postao odluka o trajnom odustajanju.⁹¹

„Konačno rješenje“ židovskog pitanja započelo je već godine 1941., kada specijalni zapovjednici *SS-a*⁹² dobivaju nalog da u već zaposjednutim područjima prvo iskorijene Židove. Ograđuju se židovska geta, u Varšavi od listopada 1940. godine, te gradnja logora za uništenje, od jeseni 1941. godine. Na ta mjesta su deportirani Židovi iz različitih država, Belgije, Nizozemske, Norveške, Francuske, Mađarske, te iz drugih jugoistočnih europskih zemalja, a od listopada godine 1941. i iz Njemačke.⁹³ Nacisti počinju eksperimentirati s plinom u pokretnim vozilima ili u malim preuređenim zgradama, kao sredstvom masovnog ubijanja. Taj program se proširio i na istok, gdje je u sklopu eksperimenata trovanja ugljičnim monoksidom ili ciklonom B ubijen veliki broj Židova i Rusa. Mogućnost ubijanja plinom je dodatno ohrabrila Himmlera⁹⁴ jer bi se time smanjio broj vojnika potrebnih za ubilačke pothvate te bi se smanjio i psihički pritisak i stres izazvan ubijanjem žena, djece i staraca kod onih koji su iz neposredne blizine povlačili okidač. U listopadu 1941. godine, Himmler i Heydrich su se uvjerali da

⁸⁹ Usp. M. PHAYER, *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 60.-63.

⁹⁰ Operacija *Barbarossa* – njemačka invazija na Sovjetski Savez, jedna od najvećih vojnih operacija u povijesti ratovanja.

⁹¹ Usp. Nav. dj., str. 66.-67.

⁹² *SS* – akr. od njem. *Schutz-Staffeln* ili *Schutz-Staffel*: zaštitni odred. Terorističko-policijska organizacija u doba nacističkoga režima u Njemačkoj. Adolf Hitler je osnovao *SS* 1925., kao izabrani odred militarističke organizacije *SA (Sturmabteilung)*: jurišni odred).

⁹³ Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 322.

⁹⁴ Heinrich Himmler, zapovjednik *SS-a* i jedan od glavnih organizatora holokausta.

je plin sredstvo za učinkovito masovno ubijanje.⁹⁵ Nacistički vođe se tajno sastaju 1942. godine u Wannseeu kako bi napravili o „konačnoj odluci glede židovskog pitanja“. Izrađuju planove za potpuno uništenje Židova u Europi u šest sabirnih logora koji su osnovani u tu svrhu.⁹⁶

3.1.2. Koncentracijski logori

Koncentracijski logori su mjesta masovnog zatočenja domaćeg ili stranoga civilnog stanovništva u izoliranim većim ograđenim prostorima. Ondje se smještaju zatočenici na temelju pripadnosti određenoj skupini i to na neodređeno vrijeme. Izgrađuju se kao područja ograđena žicom s električnim nabojem, gustom mrežom stražarnica i zgradama, najčešće barakama, u kojima se zatočenici lišavaju svih osobnih prava.⁹⁷ U koncentracijskom logoru Auschwitz od kraja 1941. godine ubijeno je tri do četiri milijuna ljudi u plinskim komorama. Drugi logori smrti bili su u Treblinki, Sobiboru, Helmnu, Belzecu i Majdaneku, a broj umorenih Židova je gotovo šest milijuna. Pored logora smrti, postojali su i drugi logori u kojima se masovno ubijalo, mučilo, izgladivalo te streljalo. To su bili logori u Dachau, Belsenu, Oranienburgu, Sachsenhausenu i u drugim mjestima.⁹⁸

Prvi koncentracijski logor u Njemačkoj otvorio je Heinrich Himmler u Dachauu u ožujku 1933. godine. Do proljeća 1945. na području pod njemačkom vlašću postojala su 22 velika koncentracijska logora i 1202 pridružena vanjska radna logora. Izgladnjivani i zlostavljani logoraši masovno su umirali od bolesti i iznemoglosti, a na mnogima su obavljani i medicinski eksperti. Najveći logori osnivani su izvan Njemačke, od kraja godine 1941. osnivani su posebni logori smrti kako bi se provelo „konačno rješenje židovskog pitanja“. Svi su se nalazili na području okupirane Poljske kako bi se lakše očuvala tajnost njihova postojanja. Nakon dolaska u logor smrti zatočenici su najčešće odmah odvođeni u plinske komore. Prvi takav logor bio je Chelmno (njem. *Kulmhof*), gdje je u prosincu 1941. prvi put provedeno trovanje logoraša plinom. Procjenjuje se da je ondje stradalo oko 160 tisuća osoba. Tri glavna logora smrti osnovana su u ljeto 1942., smještena dalje od naselja i povezani prugom, a

⁹⁵ Usp. M. PHAYER, *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 64.

⁹⁶ Usp. R. VEBLE, *Ilustrirana povijest. Dvadeseto stoljeće*, Veble commerce, Zagreb, 2001., str. 270.

⁹⁷ Usp. *Koncentracijski logori*, Hrvatska opća enciklopedija, prir. A. Kovačec, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004., str. 83.

⁹⁸ Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 323.

namijenjeni isključivo ubijanju zatočenika. Najzloglasniji logor smrti bio je Treblinka, gdje po procjenama ubijeno oko 974 tisuća osoba. U logoru Sobibór ubijeno je oko 250 tisuća ljudi, a u Bełżycu 600 tisuća ljudi. Djelovali su do jeseni 1943., kada su im tragovi uklonjeni, a funkcija prenesena na druge koncentracijske logore, prvenstveno na najveći od njih Auschwitz-Birkenau. U tom je logoru od 405 tisuća registriranih zatočenika ubijeno oko 340 tisuća, različitim medicinskim eksperimentima, glađu i iscrpljujućim radom. Uz to je u plinskim komorama bilo ubijeno još najmanje milijun zatočenika iz cijele Europe, najviše Židova i Poljaka. U koncentracijskim logorima posebno su stradali Židovi, Romi i Slaveni – Poljaci, Rusi, Bjelorusi i Ukrajinci. Procjenjuje se da je u njima stradalo oko 10 milijuna zatočenika, od toga između 5, 5 i 6 milijuna Židova. Nakon završetka rata u koncentracijske logore smješteni su pripadnici poraženih vojnih postrojbi, ali i izbjeglo civilno stanovništvo. Nema pouzdanih procjena o broju logora i broju ljudi koji je kroz njih prošao ili u njima stradao.⁹⁹

3.2. Rim u Drugom svjetskom ratu

Papa Pio XII. u svojim je govorima naglašavao i prenosio pritisak na saveznike kako ne bi napali Rim. Katolici su diljem svijeta vidjeli Vječni grad kao središte kršćanstva i kao rodno mjesto Crkve. Po papinom mišljenju, ako bi došlo do uništenja simbola Crkve, uzdrmala bi se vjera i nada svih katolika.¹⁰⁰

3.2.1. Bombardiranje Vječnoga grada

Oko pet stotina savezničkih zrakoplova napalo je Rim, 19. srpnja 1943. godine. Iako je Papa u svojim pismima molio da se ne uništavaju sakralne građevine u bombardiranju grada koji je središte katoličanstva, njegove molbe nisu bile uslišane. Bombardiranjem Rima razorene su stambene četvrti, groblje je bilo opustošeno, te je uništena bazilika sv. Lovre izvan zidina, jedna od najstarijih i najčaćenijih crkava u Rimu. Broj žrtava je procijenjen na oko 1 500 poginulih i više od te brojke ranjenih.¹⁰¹ Papa Pio XII. požurio je na mjesto događaja i proveo neko vrijeme među narodom pomažući. Klečeći među ruševinama, molio se. Pri odlasku je primjećeno kako mu je bijeli dugački mantil bio pun krvi, iz čega se može primjetiti da je Papa pomagao

⁹⁹ Usp. *Koncentracijski logori*, Hrvatska opća enciklopedija, prir. A. Kovačec, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004., str. 84.

¹⁰⁰ Usp. M. PHAYER, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2001., str. 64.

¹⁰¹ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 205.-206.

unesrećenima. Odlaskom na mjesto ruševina Papa je ponovno bio shvaćen kao poglavar Rima.¹⁰²

3.2.2. Progoni i spašavanje Židova

U listopadu godine 1943. Vječni je grad bio već pet tjedana pod okupacijom njemačke vojske. Nakon sastavljanja popisa, nekoliko dana ranije, vojnici su došli na vrata nekoliko stotina židovskih obitelji te obavili raciju. Preko tisuću osoba - muškaraca, žena i djece zatvorili su u kamione koji su se uputiti prema Auschwitzu. Mlada plemkinja, princeza Enza Pignatelli Aragona, to saznaje i odlazi u apostolsku palaču kako bi obavijestila papu Pia XII. Na tu je vijest Papa odlučio ne prosvjedovati osobno nego putem posrednika, kako bi se zaustavila deportacija. General Rainer Stahel obratio se vrhovnom zapovjedniku SS-a Himmleru papinim riječima, na što je bio poslan na bojište. Time ništa nije bilo riješeno. Mnogi klevetnici smatraju da bi papin javni prosvjed toga dana spasio eliminaciju Židova.¹⁰³

Katolička crkva je posjedovala osobine, organizacijski i institucionalno, koje su omogućavale spašavanje više Židova nego što je to bio slučaj sa drugim crkvama ili institucijama. Samostani i sirotišta su bila mjesta koja su služila kao skloništa. Bitan faktor je i međunarodni karakter Crkve. Boravak Židova u samostanima izvan svoje domovine ne bi izazivao veliku sumnju.¹⁰⁴ Posljedice velike racije u Rimu povećale su papin strah od još gorih događaja koje bi mogao izazvati ako javno i izravno napadne Hitlera. Na tisuće je talijanskih Židova za vrijeme racije bilo skriveno u rimskim vjerskim institucijama, koje su pripadale Vatikanu. Postoje svjedočanstva iz kojih se saznaje da je papa Pio XII. osobno poticao samostane, sjemeništa, bolnice, knjižnice, sveučilišta i hodočasnička skloništa da otvore svoja vrata kako bi se Židovi skrili, također i neke samostane zatvorenog tipa.¹⁰⁵ Na Papin je poziv u skrivanju približno 5 tisuća rimskih Židova sudjelovalo oko 150 muških i ženskih samostana. Osim toga, više od 3 tisuće Židova je našlo utočište u papinoj ljetnoj rezidenciji Castel Gandolfu, šezdesetak u isusovačkom sveučilištu Gregorijani. Mnogi su se sklonili u Papinski biblijski institut, a na stotine ih je primljeno u Vatikanski grad. Rimski Židov Michael

¹⁰² Usp. J. CORNWELL, *Hitlerov papa: tajna povijest pape Pija XII.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 164.

¹⁰³ Usp. B. LACOMTE, *Tajne Vatikana*, Alfa, Zagreb, 2010., str. 69.-71.

¹⁰⁴ Usp. MICHAEL PHAYER, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2001., str. 113.

¹⁰⁵ Usp. B. LACOMTE, *Tajne Vatikana*, Alfa, Zagreb, 2010., str. 89.-90.

Togliacozzo, koji je i sam bio spašen u katoličkom sjemeništu, smatra da je posredstvom katoličkih ustanova spašeno oko 80 posto rimskih Židova.¹⁰⁶

3.3. Papino djelovanje tijekom rata

Papa Pio XII. nastojao je Crkvu održati potpuno neutralnom te nije osudio Hitlerov napad na Rusiju, jer je smatrao pogubnijim komunizam od nacizma. Mnogi ga i danas optužuju zbog „šutnje“, jer nije odrješito osudio nacistička zlodjela, posebice ona usmjerena prema Židovima. Drugi brane Papu i njegovo ponašanje opravdavaju kao „ne dosipanjem ulja na vatru“. Godine 1942. i 1943. Pio XII. je općenito, i po nekima neuvjerljivo, osudio nacistička zlodjela i rasno istrebljenje, ali je također nadodao da bi otvoreni prosvjedi i osude mogli izazvati još pogubnije i ekstremnije progone.¹⁰⁷ Papino djelovanje tijekom rata shvaćeno je dvojako – jedni ga smatraju ispravnim, dok drugi osuđuju njegovu „šutnju“.

3.3.1. Negativna mišljenja o papi Piu XII.

John Hogue¹⁰⁸ papu Piu XII. naziva samilosnim svecem koji je učinio sve kroz Komisiju za pontifikalnu pomoć kako bi se olakšale posljedice rata. Osim toga, on je Papa koji je javno hvalio vojnike Trećeg Reicha nakon napada na Sovjetski Savez. Putem Vatikanskog radija utješio je njemačke vojnike na Istočnom bojištu nazivajući njihove pothvate velokodušnim djelima. Takvo odobravanje je nadahnulo katolike pri SS-u na izvršavanje pokolja nad tisućama stanovnika ruskih sela i gradova, te nad milijunima Židova. Spasio je oko 400 tisuća Židova od plinskih komora, ali nikada nije javno osudio pokolj nad 6 milijuna Židova. Navodi niz godina tijekom kojih papa Pio XII. nije osudio nacističke zločine. Prvo ne osuđuje naciste nakon napada na Poljsku i njezinog osvajanja, a u kojoj je živjelo oko 30 milijuna katolika. Godine 1940. Njemačka je osvojila Belgiju i Nizozemsku, ali ih ni tada Papa ne naziva agresorom. Nakon ulaska Italije u rat, papina „šutnja“ je protumačena kao podržavanje fašizma i njezina sukladnost katoličanstvu. Padom Francuske 1940., Pio XII. ih poziva na suradnju s nacističkim okupatorom, a britanskom premijeru Winstonu Churchilu predložio je da prihvati Hitlerovu mirovnu ponudu. Također smatra da je Pio XII. nakon

¹⁰⁶ Usp. J. KRIŠTO, *Židovski rabin brani Pija XII. i Katoličku crkvu*. URL: <http://www.jurekristo.com/clanci/osvrsti/zidovski-rabin-brani-pija-xii/> (02.11.2014.g)

¹⁰⁷ Usp. P. POŽAR, *Tajna povijest rimskih papa*, Petar Požar, Split, 2000., str. 232.

¹⁰⁸ John Hogue (rođ. 1955.), američki pisac koji je sam sebe prozvao prorokom, piše knjige na temelju proročanstva svete Hildegarde Bingenske, Gioachina da Fiorea i Nostradamusa.

rata unutar vatikanskih zidina sakrio stotine nacističkih ratnih zločinaca te ih tako spasio od Nürnberškog suda na kojem bi odgovarali za zločine protiv čovječnosti. U knjizi se navodi da su Papu žalostila stravična izvješća o deportacijama i smaknućima Židova te da je znao sve što se događa.¹⁰⁹

John Cornwell¹¹⁰ tvrdi da je papa Pio XII. utjecao na dolazak Hitlera na vlast. Papu naziva antisemitom koji je izuzetno naklonjen nacističkom režimu u Njemačkoj i koji je nijem na zločine nacista širom čitave Europe. Cornwell papino djelovanje u Njemačkoj vidi kao razaranje demokratski orijentirane elite njemačke katoličke zajednice, koje je dovelo do lakšeg Hitlerovog uspona. Sudjelovanje Eugenia Pacellija kao nuncija u sklapanju konkordata s Jugoslavijom smatra doprinosom budućeg Pape u izbijanju Prvog svjetskog rata.¹¹¹ Prema Cornwellu, papa Pio XII. je vjerovao da su Židovi sami na sebe navukli nesreću, a posredovanje u njihovu korist moglo je uvući Crkvu u savezništvo s Rusijom, čiji je cilj bio uništenje institucionalne Crkve. Iz tog razloga, nakon početka rata, Papa se odlučno distancirao od apela u ime Židova na razini međunarodne politike te izdaje upute da se ublaže njihova stradanja na nivou milosrđa. Iz ovoga Cornwell zaključuje da je papina „šutnja“ povezana s uobičajenim strahom i nepovjerenjem u Židove, a ne strategijom diplomacije ili opredjeljenjem za nepristranost. Pia XII. smatra idealnim papom za Hitlerov užasni plan te ga naziva Hitlerovim papom. Govor putem radija na Božić 1942. godine označava dvosmislenim, jer papa nije izravno koristio riječi poput „Židov“ ili „nacist“.¹¹²

Michael Phayer¹¹³ u govoru o šutnji pape Pia XII. polazi od pretpostavke da postoje dokazi kojima je Hitler zastrašio i prisilio Vatikan na šutnju. Da se Sveta Stolica javno očitovala i osudila zlodjela koje je Reich činio, došlo bi do fizičkog uništenja Vatikana. Ta prijetnja je do Svete Stolice došla posredno, a ne izravno iz Njemačke. Poljaci su ostali iznenađeni šutnjom Pia XII., te su se od siječnja 1940. godine poljski

¹⁰⁹ Usp. J. HOGUE, *Posljednji papa. Proročanstva svetog Malahije*, Teledisk, Zagreb, 2000., str. 245.-257.

¹¹⁰ John Cornwell (rođ. 1940.), engleski novinar i pisac koji se čitav život bavi aferama vezanim za Vatikan i Katoličku crkvu. Svoj stav o papi Piu XII. temelji na proučavanju vatikanske građe i znanstvenih radova iz vremena dvadesetih i tidesetih godina, dok je Pacelli bio nuncij u Njemačkoj. Cornwell je želio napisati djelo koje će Papu osloboditi kritike, ali nakon sakupljenih materijala dolazi do još veće optužbe za njegovo djelovanje tijekom Drugoga svjetskog rata.

¹¹¹ Usp. P. POŽAR, *Tajna povijest rimskih papa*, Petar Požar, Split, 2000., str. 233.-234.

¹¹² Usp. J. CORNWELL, *Hitlerov papa: tajna povijest pape Pija XII.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 163.

¹¹³ Michael Phayer (rođ. 1935.), profesor emeritus povijesti na Marquette sveučilištu u SAD-u. Stručnjak je za problematiku holokausta i odnos Katoličke crkve prema stradanju Židova. U pisanju knjiga o Drugom svjetskom ratu, te papi Piu XII. koristi se nepoznatim materijalima iz američkih arhiva.

crkveni službenici obraćali Papi putem pisama o zvjerstvima kojima su izloženi kao katolici, a ne Židovi. Pred kraj godine Pio XII. je odgovorio na javne osude zlodjela koja su učinjena protiv poljskog naroda i Crkve. Slikovito rečeno, Poljska je postala Jobom – subina im je namijenila patnju na veću slavu Božju. Papa se upustio u diplomaciju, umjesto javnog obraćanja. Njemačka nije dopustila Vatikanu da postavi nuncija u Poljskoj pa su se vjerski poslovi morali obavljati preko mons. Cesarea Orseniga, koji je bio nuncij u Njemačkoj. On je nekoliko puta prosvjedovao kod Njemačke vlade, ali bez ikakva učinka. Krakovski biskup Sapieha u listopadu 1940. šalje pismo nunciju u kojem napominje kako je prijeko potreban papinski prosvjed. To pismo je nuncij Orsenigo trebao proslijediti Piu XII., ali se ne zna je li ono stiglo do Vatikana. Bez obzira na to pismo, Pio XII. nije prosvjedovao na zlodjela u Poljskoj te je 1942. godine došlo do napetosti između vatikansko-poljskih odnosa. Poljski biskupi i dalje su slali pisma u Vatikan, ali bez odgovora i papinog javnog obraćanja.¹¹⁴ Osim papine „šutnje“, Phayer u svojoj knjizi govori o pomoći Vatikana progonjenim Židovima i drugim izbjeglicama, ali i zločincima. Tijekom Drugoga svjetskog rata, Vatikan je smislio kako pomoći izbjeglicama, uključujući i naciste, u odlasku iz Europe. Postojale su dvije rute; od Njemačke do Španjolske i potom do Argentine, te druga od Njemačke do Rima, pa preko Genove u Južnu Ameriku. Te su dvije staze bile neovisne jedna o drugoj, ali su s vremenom njihovi organizatori počeli surađivati.¹¹⁵ Vatikan je svakoj osobi i svim izbjeglicama bio spreman ponuditi azil. Nakon Njemačke okupacije Italije, Vatikan je kao neutralna država vodio politiku nediskriminacije, koju vodi i nakon završetka rata. Vatikan je ne samo izbjeglicama nego i bjeguncima nudio azil te pomogao u bijegu u Južnu Ameriku. Postojale su tri vrste izbjeglica – bijeli, crni i sivi. Bijelim izbjeglicama nazivani su Židovi koji su uglavnom odlazili prema Palestini. Crni su bili ratni zločinci koji su odlazili u Južnu Ameriku, a sivi su bile sve izbjeglice bez krivnje i čiste savjesti. Kao dobro rješenje za smještaj takvih osoba bila je Argentina. Vatikan je želio pomoći raseljenim katolicima kako bi izbjegli okrutno postupanje, ali i kako bi ih se iskoristilo u djelovanju komunističke promidžbe u tom dijelu svijeta, odnosno u Južnoj Americi. Ako bi se među stotinama tisuća raseljenih osoba našao i mali broj fašističkih ratnih zločinaca, to nije predstavljalo problem. „Staza za štakore“

¹¹⁴ Usp. M. PHAYER, *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., str. 53.-54.

¹¹⁵ Usp. Nav. dj., str. 261.

je tamna strana posve legitimnog i konstruktivnog programa pod okriljem vatikanskog Ureda za iseljavanje.¹¹⁶

Među osobama koje vide negativno pontifikat Pia XII. i njegovo ponašanje tijekom Drugoga svjetskog rata su Rolf Hochhuth¹¹⁷ i Constantin Costa-Gavras.¹¹⁸ Papa Pio XII. umire u listopadu godine 1958., a do kraja iste godine Rolf Hochhuth, nekadašnji član Hitlerove mladeži, piše dramu pod naslovom *Der Stellvertreter* (Namjesnik). U njoj je Papa optužen za suradnju s nacističkim režimom, a spočitavala mu se „šutnja“ tijekom holokausta nad Židova.¹¹⁹

Jedan od papinih najbližijih suradnika tijekom ratnih godina, nadbiskup Giovanni Battista Montini – kasniji papa Pavao VI. – komentirao je premijeru Hochhuthove drame: „Da je Pio XII. javno osudio Hitlera, mogao bi ga Hochhuth optužiti u jednoj drugoj drami da je neodgovornom teatralnom gestom odgovoran za smrt tolikih nedužnih.“¹²⁰

Na Berlinskom festivalu 2002. godine prikazan je film *Amen*, grčkog redatelja Constantina Coste-Gavrasa. Film je nastao na temelju kazališne drame Rolfa Hochhutha, stare četrdeset godina. Čitav sadržaj se može sažeti u jednom proglasu koji je osmislio Oliviero Toscani, stručnjak za promidžbu poznat po provokacijama. U tom proglasu istaknut je crveni križ čiji se krakovi pretvaraju u krakove svastike.¹²¹ Film *Amen* prikazuje izmišljenog mladog svećenika koji pokušava potaknuti Papu na osudu holokausta. Papu naziva zločincem, Kristovim namjesnikom koji sve vidi, ali šuti. To je glavna misao koja se proteže duž čitave radnje, a ponovljena je više puta. Njemački novinar i politički povjesničar Sebastian Haffner¹²² koji je na istoj liniji razmišljanja, jednom prigodom je izjavio: „Od pape Pia XII. samo... će ostati šutnja.“¹²³ Daniel Jonah Goldhagen¹²⁴ objavio je nekoliko protukatoličkih knjiga. Godine 1996. objavio je djelo *Hitler's Willing Executioners* u kojoj optužuje čitav njemački narod i Katoličku

¹¹⁶ Usp. Nav. dj., str. 276.-285.

¹¹⁷ Rolf Hochhuth (rođ. 1931.), njemački pisac i dramaturg koji tvrdi da je na temelju razgovora sa brojnim svjedocima napisao dramu *Der Stellvertreter*.

¹¹⁸ Constantin Costa-Gavras (rođ. 1933.), grčko-francuski filmski redatelj, jedan od začetnika europskog političkog filma.

¹¹⁹ Usp. R. RUSCONI, *Sveti pape*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb., str. 127.

¹²⁰ M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 280.

¹²¹ Usp. Nav. dj., str. 129.

¹²² Sebastian Haffner (1907.-1999.), njemački novinar i pisac koji je u svojim djelima pisao o novijoj njemačkoj povijesti, fokusirajući se posebno na povijest Trećeg Reicha.

¹²³ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 276.

¹²⁴ Daniel Jonah Goldhagen (rođ. 1959.), američki pisac koji negativan stav o papi Piu XII. temelji na privatnom pismu nuncija Eugenia Pacellija iz 1919. godine. U pismu se govori o „židovsko-boljševičkoj revoluciji“ i o Židovima na veoma nepristojan način.

crkvu za holokaust. Šest godina kasnije objavljuje još jednu knjigu *A Moral Reckoning: The Role of the Catholic Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair*, koja govori o antisemitizmu kroz povijest Crkve.¹²⁵

3.3.2. Pozitivni stavovi o papi Piu XII.

Quid est quod ultra debuimus facere, et non fecimus?

„Što smo još mogli učiniti, a nismo?“

Pio XII. 1952. godine¹²⁶

Pierre Blet¹²⁷ smatra da je papa Pio XII. razmišljao o javnim istupima i nije se lako odlučio za tiho djelovanje. Crveni je križ u jednoj rečenici sažeo sve motive koji su vodili Papu i s kojim se on složio; „protesti ničemu ne služe i mogu biti vrlo loša usluga onima kojima se mislilo pomoći.“ Nakon rata mnoge su osobe visokog autoriteta izražavale jednako mišljenje kao i Papa. Tako je primjerice Robert M. W. Kempner, nekadašnji delegat Sjedinjenih Američkih Država u Vijeću suda za ratne zločine u Nürnbergu, zapisao: „Svaki pokušaj propagande Katoličke crkve protiv Hitlerova Reicha ne bi bio tek samoubojstvo, [...] nego bi potaknuo pogubljenje još više Židova i svećenika.“ Pio XII. morao je uzeti u obzir da bi njegova javna osuda zločina ponudila nacistima oružje u propagandi te bi Papu prikazali kao neprijatelja Njemačke. Papina suzdržanost nije označavala njegovu suzdržanost za žrtve. U javnosti je Papa odavao dojam da šuti, a za to isto vrijeme Državno tajništvo je uputilo nuncije i apostolske delegate da interveniraju kod vlada i kod episkopata dok ne potaknu akciju kojom će se ostvariti pomoć. Brojne zahvale židovskih organizacija svjedoče o uspješnosti takvog načina djelovanja. Pinchas Lapide, židovski povjesničar, procijenio je broj spašenih osoba na brojku od 850 tisuća.¹²⁸

¹²⁵ Usp. J. KRIŠTO, *Židovski rabin brani Pija XII. i Katoličku crkvu*. URL: <http://www.jurekristo.com/clanci/osvrti/zidovski-rabin-brani-pija-xii/> (02.11.2014.g)

¹²⁶ B. LACOMTE, *Tajne Vatikana*, Alfa, Zagreb, 2010., str. 68.

¹²⁷ Pierre Blet (1918.-2009.), bio je član francuske prov DI, profesor novovjekovne povijesti na Fakultetu crkvene povijesti PUG i profesor povijesti diplomacije na Papinskoj crkvenoj akademiji. Glavni je urednik zbirke Akata i dokumenata Svete Stolice koji se odnose na Drugi svjetski rat (*Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale*), koji je objavljen u jedanaest tomova sa dvanaest svezaka. Ti materijali nude sredstvo za realno upoznavanje stavova i djelovanja pape Pia XII. i Svete Stolice za vrijeme rata.

¹²⁸ Usp. P. BLET, DI, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 283.-284.

„Tamo gdje bi Papa najradije glasno vikao, od njega se, na žalost ponekad, zahtijeva oprezna šutnja, gdje bi rado htio djelovati i pomagati, traži se strpljivo čekanje”, tumačio je Pio XII.¹²⁹

Židovski rabin David G. Dalin¹³⁰ polazi od tradicije u židovstvu o nemjerljivu doprinosu Katoličke crkve i pape Pia XII. osobno u spašavanju Židova tijekom rata. Veći dio knjige *The Myth of Hitler's Pope. How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis* rabin Dalin posvećuje izravnoj obrani Pija XII., osobito njegovu ulogu u Drugom svjetskom ratu. Smatra kako se papini kritičari služe istrnutim citatima iz pisama, iskrivljenim tumačenjima, namjerno pogrešnim prijevodima i sličnim nepovijesnim postupcima, i to sve kako bi ga optužili za antisemitizam.¹³¹

François Mauriac u predgovoru knjige „Brevijar mržnje“ Léona Poliakov piše: „Nedvojbeno je okupator imao neodoljiva sredstva prisile i šutnja pape i njegove hijerarhije bila je užasna zadaća; radilo se o tome da se izbjegnu veće nesreće. Ipak, zločin takvih razmjera velikim dijelom pada na sve svjedoke koji nisu kriknuli, ma koji bili razlozi njihove šutnje.“¹³²

Činjenica je da papa Pio XII. nije javnim obraćanjem osudio holokaust o kojemu su mu pristizale glasine. Michael Hesemann¹³³ smatra da je to učinio, nacisti bi ga optužili da širi priče o grozotama o kojima nije imao dokaza, osim izvješća svjedoka. Tek u siječnju 2004. godine u javnost su izašle fotografije koje su britanski vojni piloti već 23. kolovoza 1944. detaljno fotografirali koncentracijski logor u Auschwitzu, dok je dim sukljao iz krematorija. Te slike bi potvrdile izvješća preživjelih i odbjeglih zatvorenika koji su zapadnim silama bili poznati već godinu ranije. Da su saveznici bombardirali samo željezničku prugu prema Auschwitzu, spasilo bi se stotine tisuća ljudskih života. Do toga nije došlo jer su saveznici imali druge prioritete, te se pomor u

¹²⁹ M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 279.

¹³⁰ David G. Dalin, profesor povijesti i političkih znanosti na katoličkom sveučilištu Ave Maria u Naples na Floridi. U djelu *The Myth of Hitler's Pope*, izravno pobija teze iz Cornwellove knjige Hilerov papa. Dalin u svojoj knjizi koristi podatke očevidaca koji su potvrdili ulogu pape Pia XII. u spašavanju Židova, kao i činjenicu da su mnogi Židovi bili skriveni u Castel Gandolfu i Vatikanu tijekom Drugoga svjetskog rata.

¹³¹ Usp. J. KRIŠTO, *Židovski rabin brani Pija XII. i Katoličku crkvu*. URL: <http://www.jurekristo.com/clanci/osvrsti/zidovski-rabin-brani-pija-xii/> (02.11.2014.g)

¹³² B. LACOMTE, *Tajne Vatikana*, Alfa, Zagreb, 2010., str. 92.

¹³³ Michael Hesemann (rođ. 1964.), njemački povjesničar, novinar i autor mnogih nagrađivanih knjiga. Postao je poznat po nekoliko svojih knjiga sa tematikom znanstvene fantastike, a kasnije piše knjige vezane uz katoličanstvo. Kao njemački predstavnik organizacije *Pave the Way*, 2010. godine istražuje vatikanske arhive. Papa nije javno osudio nacistička zlodjela, ali Hesemann je došao do podataka da je Pio XII. sudjelovao u spašavanju Židova, dajući im vize kako bi pobjegli u druge države.

plinskim komorama nastavio i tijekom slijedećih pet dugih mjeseci. O Auschwitzu nije šutio samo Papa, šutio je cijeli svijet.¹³⁴

Papa Franjo kroz razgovor s Rabinom Skorkom iznosi svoje mišljenje o holokaustu i o ulozi i djelovanju Crkve u to vrijeme. Genocid nad Židovima naziva idolopoklonskom konstrukcijom protiv židovskog naroda. Rabin Skorka smatra da je holokaust događaj koji je za cilj imao istrebljenje jednog cijelog naroda zbog njegove kulture i vjere. Objašnjava mogući izvor riječi holokaust; holo = žrtvovanje, causto = vatra, žrtva paljenica. Osoba koja je nadjenula ime tom zločinu pred sobom je imala sliku žrtvovanja židovskog naroda poganskim božanstvima koje je podigao nacizam. Na hebrejskom se naziva *Šoa*, a to je biblijski termin koji označava uništenje. To je bilo uništenje židovskog naroda koje su izvela ljudska bića.¹³⁵

Djelovanje Crkve tijekom Drugog svjetskog rata papa Franjo smatra pozitivnim, te sve ono što je papa Pio XII. činio smatra uvjerljivim iz svega onoga što je on vidio. Otvaranje arhiva smatra odličnom idejom. Nakon tog događaja vidjet će se je li Crkva mogla više učiniti, te ako je bilo propusta, ako je Crkva u nečemu pogriješila, to će i priznati. Papa za cilj uzima istinu i govori da je se ne treba bojati. Svi ljudi su grešnici, ali Bog nas voli takve kakvi jesmo, voli nas svojom milošću.¹³⁶

¹³⁴ Usp. M. HESEMANN, *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010., str. 277.

¹³⁵ Usp. J. BERGOGLIO i A. SKORKA, *O nebu i o zemlji*, Znanje, Zagreb, 2013., str. 136.-137.

¹³⁶ Usp. Nav. dj., str. 140.-141.

Zaključak

*Pontifikat Pia XII. pada u najstrašnije doba ljudske povijesti, kada Crkvu i čovječanstvo ne miluje sunce pravde, ljubavi i mira, kada lađicu Kristovu zapljuskuju valovi slični onima na Genezaretskom jezeru, kada su se zastrašili i stari ribari i poplašeni molili Spasitelja: Gospodine spasi nas izgibosmo! (Mt 8, 25)*¹³⁷

Papa Pio XII. jedan je od najkontroverznijih nasljednika sv. Petra novijega doba, stoga i u današnje vrijeme i vlada velika zainteresiranost za njegov pontifikat, posebice za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada Papa djeluje diplomatski, javno neosuđujući holokaust.

Postoje dvije struje koje različito promatraju pontifikat pape Pia XII. Prva struja smatra da je Papa učinio sve što je bilo u njegovoj moći kako bi pomogao žrtvama nacizma. Njegovu „šutnju“ opravdavaju činjenicom da je prije izbora za papu bio postavljen nuncijem u Njemačkoj, te je bio upoznat sa mentalitetom ljudi i situacijom koja je ondje vladala. Iako Papa nije javno osudio holokaust, nastojao je pomoći žrtvama nacističke diktature. Tijekom progona mnogi su Židovi našli utočište u Rimu – u samostanima, sveučilištima, pa i u papinoj ljetnoj rezidenciji Castel Gandolfu. U vrijeme napada na Rim Pio XII. je pomogao unesrećenima na ulicama grada te je pokrenuo program na radiju putem kojega su obitelji nestalih, progonjenih ili zarobljenih uspjeli saznati što se događa s njihovim najbližima. Druga struja prethodno navedene činjenice zanemaruje, odnosno smatra, da je samo javna osuda holokausta mogla spriječiti smrt milijuna ljudi. Budući da nije došlo do javne osude mnogi Papu optužuju za suradništvo s Hitlerom i nacizmom te ga nazivaju „Hitlerovim papom“. Tijekom govora na radiju za Božić 1942., Pio XII. je javno osudio holokaust. Struja negativnog stava o pontifikatu Pia XII. taj govor putem radija smatra dvosmislenim i nejasno izrečenim.

To smo dužni, objavio je on, onima koji su izgubili živote u ratu, njihovim majkama, njihovim udovicama i siročadi, ratnim prognanicima i „stotinama tisuća nedužnih ljudi koji su smrtno stradali ili bili osuđeni na sporo uništenje, ponekad samo zbog svoje rase ili zbog svog podrijetla.“¹³⁸

¹³⁷ R. ŠVERER, *Pijo XII. – veliki Papa mira*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVIII. (1940.) 5., str. 33.-37., str. 36.

¹³⁸ Usp. E. DUFFY, *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 264.

Prema naputku pape Pavla VI., između 1965. i 1981. godine, tiskana je zbirka *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale*, u kojoj se nalaze tekstovi iz vatikanskih arhiva koji su izabrani među mnoštvom dokumentacije o pontifikatu pape Pia XII. Prema propisima, čitava dokumentacija koja se čuva u vatikanskim arhivima ne smije se konzultirati prije nego prođe sedamdeset godina od papine smrti. U slučaju pape Pia XII. to se neće dogoditi do 2028. godine. Te godine će se saznati detaljnije o papinom djelovanju tijekom Drugoga svjetskog rata i moći će se odgovoriti na dva bitna pitanja: Što se još moglo učiniti za spas milijuna žrtava tijekom Drugoga svjetskog rata, a nije učinjeno? Je li papino diplomatsko djelovanje iz kojega je proizašla šutnja, odnosno javno ne osuđivanje zlodjela, bio dobar potez ili je trebalo učiniti drugačije?

Literatura

- BARAC, F., *Sv. Otac Papa Pijo XII.*, u: Bogoslovska smotra, XXVII. (1939.) 2., str. 87.-89.
- BERGOGLIO J. – SKORKA A., *O nebu i o zemlji*, Znanje, Zagreb, 2013.
- BLET, DI, P., *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- CORNWELL, J., *Hitlerov papa: tajna povijest pape Pija XII.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- CVRLJE, V., *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
- DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P., *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, UPT, Đakovo, 2002.
- DUFFY, E., *Sveci i grešnici*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998.
- FRANZEN, A., *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- HERMAN, F., *Djela Svete Stolice u četvrtoj godini rata*, u: Bogoslovska smotra, XXXII. (1944.), 1.-4., str. 65.-77.
- HESEMANN, M., *Legende, mitovi, laži*, Verbum, Split, 2010.
- HOGUE, J., *Posljednji papa. Proročanstva svetog Malahije*, Teledisk, Zagreb, 2000.
- IKIĆ, N., *Kompendij katoličke pneumatologije, mariologije i eshatologije*, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
- JAKULJ, I., *Izbor pape od svetoga Petra do Benedikta XVI.*, Crkva u svijetu, Split, 2007.
- KRIŠTO, J., *Židovski rabin brani Pija XII. i Katoličku crkvu*. URL: <http://www.jurekristo.com/clanci/osvrsti/zidovski-rabin-brani-pija-xii/> (02.11.2014.)
- KOVAČEC, A., *Hrvatska opća enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004., str. 83.-84.

- LACOMTE, B., *Tajne Vatikana*, Alfa, Zagreb, 2010.
- LANGER, W. C., *Adolf Hitler psihološki profil. Njegov život i legenda*, Večernji list d.o.o., Zagreb, 2011.
- LEDIĆ, S., *Pape kroz povijest*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
- MARIĆ, Đ., *Pape apostoli mira*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXXI. (1943.) 5., str. 33.-36.
- MARKOVIĆ, Z., *Život i ličnosti sv. Oca Pape Pija XII.*, u: Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, LXVII. (1939.) 5., str. 40.-41.
- MERCIER, J., *Povijest Vatikana*, Barbat, Zagreb, 2001.
- MILIĆ, M., *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Laus, Split, 2000.
- OBERŠKI, J., *Sv. Pismo o stvaranju čovjeka i enciklika Pape Pija XII. „Humani generis“*, u: Bogoslovska smotra, XXXIII. (1964.) 2., str. 24.-32.
- PHAYER, M., *Pio XII., Holokaust i Hladni rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.
- PHAYER, M., *The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2001.
- POŽAR, P., *Tajna povijest rimskih papa*, Petar Požar, Split, 2000.
- RAUSCHNING, H., *Razgovori s Hitlerom*, Croatiaprojekt, Zagreb, 1998.
- RUSCONI, R., *Sveti pape*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.
- RUSPINI, I. A., *Konkordat između sv. Stolice i Njemačkog Reich-a*, u: Bogoslovska smotra, XXI. (1933.) 4., str. 312.-319.
- s. a. *Borba Sv. Oca za mir u svijetu*, u: Život, XX. (1939.), str. 442.-445.
- s. a. *Enciklika »Humani generis« i Sveto Pismo*, u: Vjesnik biskupije đakovačke, IV. (1951.) 3., str. 33.-38.
- s. a. *Enciklike Pape Pija XII*, u: Vjesnik Đakovačke biskupije, XII. (1959.) 3., str. 44.-45.

- s. a. *Nacizam, borba protiv kršćanstva – Borba protiv „starih ostataka“*, u: *Život*, XX. (1939.), str. 367.-371.
- s. a. *O papi govore mnogi, mnogo i to dobro...*, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije*, XI. (1958.) 11., str. 162.-163.
- s. a. *Papina oporuka*, u: *Vjesnik Đakovačke nadbiskupije*, XI. (1958.) 11., str. 167.
- s. a. *Posljednji put iz Castel Gandolfa u Vatikan*, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije*, XI. (1958.) 11., str. 154.-155.
- s. a. *Vjerska borba u Njemačkoj*, u: *Život*, XVIII. (1937.), str. 127.-129.
- SEČKAR, I., *Habemus Papam! Propovijed prigodom svečane zahvalnice za izbor sv. Oca Pape Pija XII. u đakovačkoj katedrali*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i srijemske*, LXVII. (1939.) 5., str. 38.-40.
- SPILETAČ, A., *Božićna alocucija Sv. Oca Pape Pija XII.*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, LXVIII. (1940.) 24., str. 179.-183.
- SPILETAČ, A., *Der Mythus Hitler*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, LXVI. (1938.) 16., str. 122.-126.
- SPILETAČ, A., *Radio-govor Sv. Oca Pape Pija XII. na Petrovo o. g.*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, LXIX. (1941.) 13., str. 115.-117.
- SPILETAČ, A., *Sv. Otac Papa Pijo XII.*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, LXVIII. (1940.) 4., str. 25.-27.
- ŠTANKOVIĆ, N., *Pojmovnik antitotalitarnih enciklika iz 1937.*, u: *Obnovljeni život*, LI. (1996.) 1.-2., str. 121.-136.
- SULZBERG, C. L., *Drugi svjetski rat*, Mladost, Zagreb, 1971.
- ŠVERER, R., *Pijo XII. – veliki Papa mira*, u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, LXVIII. (1940.) 5., str. 33.-37.
- VALKOVIĆ, M., *Razvoj katoličkog socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI.*, u: *Bogoslovska smotra*, LIX. (1990.) 3.-4., str. 250.-267.

- VALKOVIĆ, M., *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- VEBLE, R., *Ilustrirana povijest. Dvadeseto stoljeće*, Veble commerce, Zagreb, 2001.
- VESELY, E., *Izbor pape. Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.
- VESELY, E., *Povijest jubileja*, Teovizija, Zagreb, 2000.
- WARE, C. F. - PANIKKAR, K. M. - ROMEIN, J. M., *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj. Dvadeseto stoljeće*, VI / 1, Naprijed, Zagreb, 1969.
- WARE, C. F. - PANIKKAR, K. M. - ROMEIN, J. M., *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj. Dvadeseto stoljeće*, VI / 4, Naprijed, Zagreb, 1969.

Sadržaj

Sažetak.....	1
Summary.....	2
Uvod	3
1. EUGENIO PACELLI – PAPA PIO XII.....	4
1.1. Biografija do izbora za papu	4
1.2. Pontifikat	6
1.2.1. Konklave	6
1.2.2. Enciklike.....	9
1.2.2.1. <i>Summi Pontificatus</i> (1939.)	9
1.2.2.2. <i>Mystici Corporis Christi</i> (1943.).....	10
1.2.2.3. <i>Divino Afflante Spiritu</i> (1943.)	10
1.2.2.4. <i>Mediator Dei</i> (1947.).....	11
1.2.2.5. <i>Humani Generis</i> (1950.).....	11
1.2.3. Radio-poruke	12
1.2.3.1. Radio-poruka za Božić 1939. godine	12
1.2.3.2. Radio-poruka za Božić 1940. godine	13
1.2.3.3. Radio-poruke godine 1941.	14
1.2.3.3.1. Govor na svetkovinu sv. Petra i Pavla	14
1.2.3.3.2. Govor na blagdan Duhova prigodom obljetnice enciklike <i>Rerum novarum</i> pape Lava XIII.	15
1.2.3.3.3. Poruka za Božić.....	15
1.2.3.4. Radio-poruka za Božić 1942. godine	15
1.2.3.5. Radio-poruka za Božić 1944. godine	16
1.2.4. Pontifikat nakon završetka Drugoga svjetskog rata.....	16
1.2.4.1. Apostolska konstitucija <i>Vacantis Apostolicae Sedis</i>	18
1.2.4.2. Dogma o Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo.....	19
1.3. Odlazak pape Pia XII.	20
2. STANJE U SVIJETU PRIJE RATA.....	22
2.1. Konkordat između Svete Stolice i Trećeg Reicha	22
2.1.1. Reakcije na konkordat.....	23
2.1.2. Stanje u Reichu nakon konkordata	24
2.2. <i>Mit brennender Sorge</i> – enciklika pape Pia XI.	25

2.3. Hitlerov dolazak na vlast.....	26
2.4. Početak Drugoga svjetskog rata	28
3. ULOGA KATOLIČKE CRKVE U DRUGOM SVJETSKOM RATU	30
3.1. Nacističko djelovanje u prvim godinama rata	30
3.1.1. „Konačno rješenje“	31
3.1.2. Koncentracijski logori	32
3.2. Rim u Drugom svjetskom ratu	33
3.2.1. Bombardiranje Vječnoga grada	33
3.2.2. Progoni i spašavanje Židova	34
3.3. Papino djelovanje tijekom rata	35
3.3.1. Negativna mišljenja o papi Piu XII.	35
3.3.2. Pozitivni stavovi o papi Piu XII.	39
Zaključak	42
Literatura.....	44
Sadržaj	48